

TIDSKRIFT
FÖR
KYRKOMUSIK
OCH
SVENSKT GUDSTJÄNSTLIV

N:o 4 / Årgång 14

December 1939

C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG / LUND

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

UPPSATSER

	Sid.
<i>Adell, A.</i> : Predika-preludiera	35
—»— Kyrkomötets handbok	105
—»— Svensk evangelisk tidegård	141
<i>Cederbom, E. H.</i> : Koralsången 1938	13
<i>Cnattingius, B.</i> : Nutida strävanden i den textila kyrkl. konsten	46
—»— Kyrklig konstlitteratur under 1938	134
—»— Altarets ljus	148
<i>Dahlqvist, S.</i> : Kyrklig skrud och prydnad	124
<i>Estborn, S.</i> : Bönboksforskningen fortsätter	167
<i>Giertz, B.</i> : Bibelordet i mässan	1
<i>Hellerström, A. O. T.</i> : Den fortsatta revisionen av kyrko-	
handboken	52
—»— Rytmiseringen av Dies iræ	114
<i>Johnson, I.</i> : Svensk orgelmusik: C. J. Moberger	119
—»— Kyrkomusikermötet i Köpenhamn	130
<i>Peters, K.</i> : Introitusantifonier	4, 41
—»— Gudstjänstlivet i Jerusalem	152
<i>Rosendal, G.</i> : Svensk tidegård	88
<i>Rosenquist, C. E.</i> : Småorglar för kapell	163
<i>Runbäck, A.</i> : Båstads kyrkas orglar	78
<i>Strömberg, B.</i> : Den västsvenska förkunnelsen	94
<i>Svanholm, S.</i> : Svenskt körarbete under 1938	10
<i>Weman, H.</i> : Dies iræ, dies illa	60
<i>Wentz, H.</i> : En ny sång	68
—»— Ett hymnologiskt storverk	91
—»— Grundtvigstudier	171
—»— Ur väckelsetidens sång	175
<i>Ahlén, W.</i> : Svensk orgelkonst under 1938	6

RECENSIONER

ANMÄLD LITTERATUR

	Sid.		Sid.
<i>Adell, A.</i> : Bibeln i vår högmässa-		<i>Adell, A. och Peters, K.</i> : Veckans	
gudstjänst	25	tideböner	88

	Sid.		Sid.
<i>Bachmann, L. G.</i> : Der Thomas-kantor	139	<i>Lövgren, O.</i> : Våra psalm- och sångdiktare:	
<i>Congar, M. J.</i> : Divided Christendom	138	—: Nils Frykman	175
<i>Hansen, U.</i> : Grundtvigs Salmedigting	171	—: Fredrik Engelke	177
<i>Hanzén, J. J:son</i> : Järvsö kyrka och dess föregångare	97	<i>Mersh, E.</i> : Le corps mystique du Christ	137
Haus Gottes, Ein Ratgeber	97	<i>Nilsson, P.</i> : Klerker, sångare, knecktar	96
Kyrkans år, utg av G. Rosendal	178	<i>Nyman, Th.</i> : Johan Niklas Byström	180
Libraria: Kyrklig konst	28	<i>Romdahl, A. L.</i> : Bildkonsten under 1600-talet	136
Le visage du Christ	179	<i>Spittel, R.</i> : Der Friedhof der evang. Gemeinde	97
<i>Lindquist, D.</i> : Studier i den svenska andaktslitteraturen	167	<i>Stenberg, R.</i> : Våra medeltida kyrkor före de gotiska katedralerna	27

ANMÄLD MUSIK

	Sid.		Sid.
<i>Allegrì, Gr.</i> : Miserere	182	<i>Krebs, J. L.</i> : Orgelwerke	181
<i>Bengtsson, C.</i> : Vi tacke dig	180	<i>Langerud, R.</i> : Toccata	181
<i>Berg, G.</i> : Inför dig vår herde står	184	<i>Lindblad, A. F.</i> : Om vinterkväll	184
—: Min synd, o Gud, mot dina bud	184	<i>Lundell, Carl</i> : Fröjdens Herranom	184
<i>Blennow, Fr.</i> : I himmelen	185	<i>Lundvik, H.</i> : På rosor gå vi fram	184
—: Sig fröjde nu	185	<i>Nyvall, J.</i> : Två koralpartitor	186
<i>Boberg, A.</i> : Adventskantat	184	—: En dunkel örtagård	180
—: De tre sista bönerna i Fader vår	183	<i>Olson, D.</i> : Jag vill lova och prisa	183
—: Saliga äro de som höra Guds ord	183	—: Kantat vid kyrkas återinvigning	185
<i>Crüger, J.</i> : Jubla högt	182	<i>Pretorius, M.</i> : Gud trefaldig statt oss bi	182
<i>Buxtehude</i> In dulci júbilo	182	<i>Raasted, N.</i> : Orgelsonate a tre voci	27
<i>Ditlevsen, F.</i> o. <i>Viderø, F.</i> : Orgelmusik I	26	<i>Roman, J. H.</i> : Beati omnes	183
<i>Franck, M.</i> : Hosianna	182	—: Davids psalm 37	183
<i>Hambraeus, A.</i> : 4 andl. sånger	186	—: Davids psalm 117	185
<i>Hamburger, P.</i> o. <i>Godske-Nielsen</i> : Orgelmusik til Gudstjenestebrug II	181	<i>Runbäck, A.</i> : Var kristtrogen fröj- de sig	183
<i>Hassler, H. L.</i> : O värld begråt din synd	182	—: Lov vare dig, o Jesu Krist	183
<i>Jonsson, J.</i> : Vi äro stoft i den Eviges hand	186	—: O Herre Gud oss nådig var	183
<i>Karg-Elert, S.</i> : Passacaglia & Fugue on B-A-C-H		—: Nu stige jublets ton	183
		—: Förlossningen är vunnen	183
		<i>Runbäck, A.</i> o. <i>Ahlén, W.</i> : Postludier III	26
		<i>Salonen, S.</i> : 10 små koralmotetter	186

	Sid.		Sid.
<i>Schütz, H.</i> : Jag är det sanna vin- trädet	182	—: Lovsjungen Herren	185
—: Mitt fasta hopp till Herren står	182	—: Tolv koralmotetter	185
<i>Svanfeldt, N. G.</i> : Tre julvisor ...	184	<i>Söderman, A.</i> : Kyrie eleison	184
<i>Söderholm, V.</i> : Fem andl. sånger	185	<i>Thuner, O. E.</i> : 60 Forspil	26
—: Stabat mater	185	<i>Widéen, I.</i> : Mässa för solo, kör och violin	27
—: Vi tillbedja dig, o Kriste ...	185	—: Largo för violin	187
—: Dem som slutat livets strid ...	185	<i>Wikander, D.</i> : Två koralmotetter	184
—: Hur fröjdar sig i templets famn	185	—: Välsignat vare Jesu namn ...	184
		—: Sitt öga Jesus öppnat har ...	184

Tidskrift för Kyrkomusik och Svenskt Gudstjänstliv

Organ för Kyrkosångens Vänner

UNDER MEDVERKAN AV

INTENDENTEN BENGT CNATTINGIUS, LINKÖPING, OCH
KYRKOHERDEN, TEOL. LIC. KNUT PETERS, SÖNDRUM

UTGIVEN AV

KYRKOHERDEN ARTHUR ADELL, SÖDERKÖPING.

Tidskriften utkommer med 48-sidiga nummer 4 gånger om året, nämligen
i februari, maj, september och december.

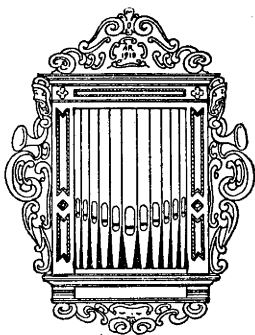
Red. adr.: Söderköping. Rikstel. 59. Exp. adr.: C. W. K. Gleerups förlag, Lund. Rt. 111. Postgiro 30843.

Prenumerationspris: i bokhandeln eller direkt från förlaget: kr. 4:50 pr år.

Annonspris: 20 öre pr mm. enkel spalt.

Rabatt vid större annons och vid upprepning av annons i flera nummer.

Detta nummer innehåller bl. a.: Kyrkoherde A. Adell, Söderköping: Svensk evangelisk tidegård. — Intendenten B. Cnattingius, Linköping: Altarets ljus. — Kyrkoherde K. Peters, Söndrum: Gudstjänstlivet i Jerusalem. — Musikdirektör Carl E. Rosenqvist, Ängelholm: Småorglar. — Komminister S. Estborn, Jönköping: Bönboksforskningen fortsätter. — Kyrkoherde H. Wentz, Höör: Grundtvigstudier. — Ur väckelse tidens sång. — Recensioner. — Meddelanden. — Anmälan.

H. LINDEGREN ORGELBYGGARE — GÖTEBORG

POSTADRESS: KOMMENDÖRSGATAN 12

TELEFONER: BOSTADEN 14 26 38, FABRIKEN 14 93 38

Tillverkar piporglar, som utmärka sig
för hållbarhet o. konstnärlig intonation.

Svenskt, gediget arbete och bästa
material.

Mångårig personlig erfarenhet.

Goda idéer

TECKNING RETUSCH
KLICHÉER SKYLTA

KÖHLERS KLICHÉ-

Tel. 16734, 10842

Malmö ANSTALT
ST. NYGATAN 54

Som bilaga medföljer prospekt om

SVENSK KORALBOK

C. W. K. GLEERUP

Svensk evangelisk Tidegård.

i följande uppsats vill jag söka ställa in det liturgiska arbete, som kan sammanfattas under rubriken »Svensk evangelisk tidegård», i ett historiskt sammanhang och söka påpeka huru marken förberetts för den evangeliska tidegården och vilka faktorer, som huvudsakligen kommit att bestämma arbetets riktning.

Dessförinnan ett påpekande. Jag talar här och i det följande om tidegården och om tidegårdsarbetet, men icke om tidegårdsrörelsen. Detta är medvetet och avsiktligt, ty tidegården är icke och kan icke få bli en rörelse. Tidegården är och måste få förbli icke en mer eller mindre fast organiserad sammanslutnings mål och privilegium. Den som praktiskt arbetar för att bereda mark åt tidegården och göra den brukad, måste lära sig att han icke arbetar för någon bestämd kyrklig riktningens syften.

Att öva tidebön är att bedja »Guds ord». En sådan beskrivning på tidebönen och en sådan paroll i tidegårdsarbetet, låter oss förstå att arbetet icke kan instängas inom några rörelsegränser. Tidegården har adress till var och en kristen, som vill förankra sitt kristna liv i Guds ord, och som vet att han icke kan leva ett kristet liv utan bön i Guds åsyn. Vi vänta därför en medarbetare i var kristen, som tar sitt förhållande till den heliga skrift och sin bön på allvar, likgiltigt vilken »riktning» han tillhör.

De inhemska rötterna till tidegårdsarbetet äro att söka bland de kyrkomusikaliska strävanden, som under adertonhundratalets senare del ägde sin central i den nu femtio år gamla sammanslutningen KSV. Inom dessa kretsar begynte oppositionen mot det liturgiska och kyrkomusikaliska förfallet att göra sig märkbart. Man upptog både teoretiskt studium och uppbyggande praktiskt arbete. Bland märkesmännen i detta arbete måste två namn nämnas: Det ena är sedermera kyrkoherdens i Torstuna förs. Richard Norén, d. 1922. En av den svenska kyrkomusikens förnämsta, bäst rustade och allra envisaste förkämpar under det gångna sekel. Vid hans sida står musikdirektören John Morén, Stockholm, som en vägrödjare i obruten mark. En klassiskt fostrad kyrkomusiker, själv god kompositör i klassisk anda, och en körfostrare av stora mått. Han var präglad av samma okuvliga energi och oförsonlighet i kampen för vad han ansåg vara den enda rätta vägen för kyrkomusikaliskt uppbyggnadsarbete i Sverige. Professor Otto Olsson har liknat Morén vid en de musikaliska värdenas riksantikvarie. Den kraft och hänsynslöshet med vilken dessa män, med ett fåtal medhjälpare vid sin sida, förde sin kamp, skapade uppmärksamhet åt deras planer och framkallade en ofta bitter strid. Liksom män, vilka äro före sin tid blev det i mångt deras lott att smaka ensamhetens bitterhet och styrka.

Deras intresse för de gamla tidegudstjänsterna var endast en

sida av deras mångskiftande kyrkomusikaliska röjningsarbete. Impulserna till detta hade de hämtat från tyska protestantiska kretsar. Framför allt var dekanen Max Herold deras lärofader och dennes *Vesperale*, som utkom första gången 1875, blev deras codex. Efter formen, för vad man i Tyskland med orätt kallade för »luthersk» vesper, började Morén och Norén att sammanställa ordningar för svenska vesprar. Vi känna alla deras disposition och deras beståndsdelar. Dispositionen följde närmast den förkortade högmässans ordning, med inledande altartjänst, predikan och avslutande altartjänst. Genom dessa vesprar, som vunno en ganska vidsträckt spridning, gjorde svensk kyrkomenighet åter bekantskap med namnen på den gamla kyrkans bönetimmar: matutin och vesper, och vidare gjorde man i någon mån bekantskap med de gamla psalmtönerna. En var, som bevistat en sådan vesper vet att dess styrka ligger i den festliga karaktär, som den kan meddela åt en aftongudstjänst vid ljus. Till hela sin karaktär är den en *festgudstjänst* av sådan art som någon gång den medeltida pontifikalvespern vid kyrkans största högtider, kunde uppvisa. Denna vesper typ har också fyllt ett stort behov därmed att den hjälpt prästerskapet i den icke alltid lätta uppgiften att på ett värdigt sätt gestalta en åminnelse- eller tacksägelse-högtid. Det är rätt utmärkande att anledningen till den allra första festliga vespergudstjänsten, som hölls 1889 i Bollnäs kyrka, var konung Oscar II:s 60-års-jubileum.

Denna första form av vesper kodifierades ju i det på kyrkomötets begäran utarbetade och av Morén och biskop U. L. Ullman utarbetade *Vesperale*, som förelåg 1914, och som varit av utomordentlig betydelse för den fortsatta utvecklingen i många stycken.

Impulsen till detta arbete kom sålunda från Tyskland och intresset, som här tog sig uttryck, var övervägande ett kyrkomusikaliskt.

Samtidigt hade ett annat intresse begynt att starkare göra sig gällande. Det var intresset för själva bönelivet i kyrkan. De Morén-Norénska vesprarna ha ju mycket litet karaktär av bönetimmar. Men på andra områden än dem, som kyrkomusikens män bevandrade, började nya strävanden att göra sig gällande för att åt den enskilde och åt församlingen giva möjlighet till en ny fasthet och rikedom i fråga om andaktslivets utformning. Influenserna komma härvidlag från olika håll. Det kom från den romerska kyrkan, med dess starkt framträdande nyorientering i fråga om *Breviarium* och *Antifonale* som bl. a. tog sig uttryck i den nya upplagan av *Antifonalet* av år 1912. Det kännetecknas av målmedvetet arbete för återuppväckande av den gregorianska sångens rätta praxis — här stå benediktinerordens kloster i Solesmes och Beuron samt Maria-Laach främst, — men också av ett starkt intresse för brevariebönens apterande för lekmanbruk, genom dess översättning till folkmålet och dess anpassning efter det samma. Här må nämnas endast det av *Volksliturgisches Apostolat*

i Kloster-Neuburg invid Wien under Pius Parschs ledning bedrivna och framgångsrika arbetet.

Men också inflytelserna från England verkade i samma riktning. Den under 1900-talet allt starkare anknytningen till engelskt kyrkoliv och teologi har givit förblivande impulser också för andaktslivets höjande och för åstadkommande av ett svenskt evangeliskt breviarium. Man kan här icke glömma Natan Söderbloms arbete för att förmedla kontakten med the church of England. Bekantskapen med Englands kyrka blev för många svensk präst den första bekantskapen med ett reguljärt böneliv och en allvarlig erinran om den dagliga bödens nödvändighet i en kristen kyrka.

Detta nyväckta intresse för den enskilda andakten och för den gemensamt övade bönen kan spåras i allt vidare kretsar, icke blott i sådana som äro för den gregorianska sången eller tidebönen intresserade. Bönböcker ha haft en renässans under de gångna mansåldrarna. När 1921 års Evangeliebok antogs, var det en naturlig sak att till densamma skulle anslutas en form av daglig morgon- och aftonandakt, närmast avsedd för hemmets förhållanden. Det ursprungliga förslaget omfattade fyra veckors anvisningar. Kyrkomötet gallrade bort en veckas böner. Det är rätt utmärkande för läget att man nu begär en utökning av En liten bönbok. Jag erinrar om Stadeners stort anlagda komplement Den svenska bönboken, men också om de av Helander och Studentrörelsen utgivna bönböckerna.

Av stort värde i detta sammanhang är det att Evangeliebokens bönbok även upptog lectionarium för skriftläsningarna. Därmed gavs en möjlighet att knyta samman andakten med bibelmeditationen. Ärkebiskop Eidems anvisningar i »Vår Frälsnings evangelium» ha på ett välgörande sätt kompletterat Evangeliebokens.

Det är av stor vikt att fasthålla denna allmänna tendens i kyrkan för andaktslivets inordnande i fasta former och för dess fortgående förankring i bibelordet.

Slutligen måste ännu en betydelsefull faktor framhävas, nämligen det nyväckta intresset för svensk reformationstid och för dess liturgiska tradition. Här kom en akademisk undersökning att betyda en vändpunkt. Det var Edv. Rodhes »Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition», som utgavs 1917 i Uppsala universitets årsskrift. Genom denna undersökning öppnades på fullt allvar en dörr in till den svenska reformationstidens gudstjänstliv. Den lät oss förstå att det föreliggande handskriftsmaterialet från 1500-talet ofta grundligt missförståtts och att den svenska reformationen ej var en deformation eller nedbrytning av den medeltida tidegården. Den visade att under 1500- och 1600-talen fortlevde de gamla tidegudstjänsterna i tämligen ofördärvt skick och i en rent gregoriansk dräkt, som visade sig vara väl förtjänt att framtagas, så väl bevarad som den var.

När kyrkomötet 1915 godkände den nya bibelöversättningen,

nödvändiggjordes nya upplagor av 1914 års vesperale. En omarbetning av detsamma anbefalldes och det uppdrogs åt en kommitté med ärkebiskop Söderblom som ordförande och doktor Gustaf Lindberg som sekreterare att utföra den. Såsom musikalisk sakkunnig tjänstgjorde professor Otto Olsson. När kommittén sammanträdde, hade emellertid frågan om tidegudstjänstens utgestaltande genom Rodhes undersökningar kommit i så nytt läge, att man icke kunde stanna vid en bearbetning allenast. Det vesperale, som 1925 framlades, anvisade helt nya formulär för matutin och vesper samt completorium och de nya formerna anknyta med många modifikationer till 1571 års kyrkoordning. Av den största vikt är att detta nya 1925 års vesperale åtföljdes av ett psalterium. Här gjordes för första gången ett försök att för den svenska kyrkomenigheten framlägga ett urval av psaltarens psalmer för gudstjänsten ordnade så att de kunde brukas till växelsång. Här har otvivelaktigt denna kommitté utfört ett ytterst betydelsefullt arbete för att bana vägen till ett psalterium för kyrkan, avsett för psaltarens användande vid andakten i församlingen.

Den stora skillnaden mellan 1914 års vesperale och 1925 års består framför allt däri, att det förra i hög grad eller nästan uteslutande tog sikte på att täcka behovet av gudstjänster med festlig prägel för kyrkoårets olika tider och för särskilda tillfällen i församlingen Gustaf Adolfs-dagar o. s. v., medan däremot 1925 års vesperale helt beaktade behovet av dagliga, enkla bönegudstjänster. Däremot beaktas icke kyrkoåret. Kyrkoårets olika tider avspeglas i dess ordningar endast genom församlingens psalmsång.

Ett försök att förena dessa båda behov genom en närmare anknytning till den svenska reformationstidens tideböner hade redan gjorts, när 1925 års Vesperale framlades. Året dessförinnan hade det första blygsamma häftet av Evangelisk Tidegård utgivits med tryckort i Lund.

Det är utifrån ovan skisserade historiska förutsättningar, som framträdandet av den svenska evangeliska tidegården skall förstås. Ett allmänt kristet behov, som under tiden allt mera ökats, ett behov av ordning och fasthet i den enskilda bönen och en möjlighet till en församlingsmässig böneform förenas i dess framträdande och utveckling med ett nationellt intresse För svensk reformationstid, sådan dess gudstjänstliv ger sig till känna i de bevarade kyrkomusikaliska handskrifterna och i 1571 års kyrkoordning, där Mäster Lars den gamle, med säker hand och en kyrkofaders myndighet uppdrar riktlinjerna för det kultiska livet i den reformerade svenska kyrkan under bevarande av det gamla. »Pröver all ting och behåller det gott är», blev tack vare Laurentius Petris vidsynthet och kunnighet och fasthet mottot för den svenska liturgiska utvecklingen under reformationstiden. Han lät förkorta tidebönerna och rensa dem från rosenkransarnas och vigiliernas utväxter och från de senare tillsatser, som helgondyrkan

medfört. Kvar stod en renad tidegård där psaltaren blev grundstommen och bibelläsningarna den fasta beståndsdelen.

1571 års kyrkoordning blev den återuppväckta svenska evangeliska tidegårdens grundläggande skrift. Där fanns den säkra och fasta utgångspunkten och efter mäster Lars anvisningar begyntes återuppbyggandet.

I det följande må det tillåtas författaren att nedteckna några personliga minnen från femton års arbete i tidegårdens tjänst.

En ung v. komminister i Oppeby i södra Östergötland hade utan att vara tillfrågad gjorts till sångledare i KSV av Linköpings stift. Han var mycket omogen och mycket okunnig, men han gick till verket med en viss dristighet, därför att han hade blivit påtrugad uppdraget. I KSV följde för honom åtta år av kyrkomusikaliskt arbete med manskörsledning och med ordnande av kyrkodagar och konserter. Det dröjde icke länge innan han blev varse svårigheten att finna den lämpliga avslutning, som kunde följa på en konsert. En vesper ur 1914 års vesperale lät sig icke fogas till en konsert. Den blev för lång. Resultatet blev att han själv begynte sammanfoga vad som då kallades för agendor för sådana avslutningar. När kyrkoåret icke rimligen kunde ge ämne till deras uppbyggnad, valde han bibliska bilder: den gode herden o. s. v. Men det hela blev mycket godtyckligt.

Sommaren 1923 blev han kallad att medverka vid ett pojkläger i Boxholm, med ett föredrag om Johannes Rudbeckius. Det var den första och sista gången han haft ett honom så fjärranliggande uppdrag. Men pojkmötet betydde en vändning i arbetet inom KSV i Linköping. Till detta mötet hade kallats också dåvarande komministern i V. Tollstad, Knut Peters. Denne talade om Gustav Vasa och Olaus Petri. Det var vid det mötet som utgivarna av Evangelisk Tidegård för första gången träffades. Komministern i Tollstad, lät sin jämnåriga kollega veta att han fann de självgjorda liturgiska ordningarna, som KSV i Linköping följde, högst betänkliga. Och varför skulle man hämta musiken från tyska 1800-talskällor, när det fanns svensk reformationstidstradition att tillgå. Dispyten slutade med ett löfte av komministern i Tollstad att ställa nödigt material till förfogande. KSV:s manskör skulle svara för det praktiska övandet. Efter någon tid kom det första resultatet av samarbetet: Söndagens completorium i dess äldsta skick, och detta följde sedan KSV i Linköping på dess manskörs färder och kyrkodagar under åren fram till och med år 1928.

Jag vill understryka att det första försöket med återupplivandet av den evangeliska tidegården sålunda gjordes i praktiskt prästerligt arbete, och att det också gjordes för att möta ett starkt känt kyrkomusikaliskt och liturgiskt behov. Det var icke något historiskt arkaiserande intresse, som drev fram dessa strävanden. Ej heller några esteticerande. Detta var också orsaken till att den evangeliska tidegården först framträdde som *sjungen* tidegård, och från början sammanknöts

med den gregorianska sången. Den har sedan gått vägen till den lästa tidebönen. Någon torde mena att den andra riktningen varit den riktiga och mest ändamålsenliga. Historien bekymrar sig som bekant inte mycket om sakliga skäl.

Det första häftet av Evangelisk tidegård, som utkom 1924, innehöll ordningar för laudes, vesper och completorium och var så ordnat att det skulle hjälpa den till rätta, som behövde anvisningar för tidebönen under veckan och under några av kyrkoårets tider. Genom KSV-kretsar i landet vann detta häfte så god spridning de följande åren, att utgivarna kunde amortera det lån, som utgivandet hade tarvat. Häftet utkom i eget förlag. 1927 var lånet betalat och upplagan slutsåld. Det året fick den evangeliska tidegården sitt elddop, och presenterades inför en större publik av kyrkomusikaliskt välförståndigt folk vid det stora första allmänna kyrkosångsmötet som hölls i Linköping. Ett för detta möte sammanställt häfte utdelades till de 1.500 deltagarna. Det omfattade de fyra tideböner, som hölls vid mötet: matutin, laudes, vesper och completorium och tiderna utfördes av KSV:s manskör och en liten blandad kör från Stjärnorp.

Jag skall inte länge uppehålla mig vid frågan om den vidare utvecklingen av tidebönerna.

Ett spørsmål som från början har följt arbetet har varit huru församlingen skall kunna följa med i tidebönen. Texthäften blevo nödvändiga. Men när tidebönen började bli inte bara en tillfälligt övad bön utan regelbunden kunde textblad icke längre göra till fyllest. 1934 utgavs till församlingarnas förfogande ett häfte benämnt »Veckans tideböner». Dess innehåll utgjorde tideböner för alla en veckas dagar: för söndagen matutin, laudes, prim, tidebön under dagen, vesper och completorium; för vardagarna laudes, tidebön under dagen, vesper och completorium. Med detta häfte hade spørsmålet om en svensk bönbok, ett svenskt breviarium, kommit ett steg närmare sin lösning.

Därmed började också den andra fasen av tidegårdsarbetet: den lästa tidebörens. På så sätt fördes arbetet ut i vidare kretsar. Det blev möjligt också för den som icke sjöng att deltaga. Detta betydde något alldeles nytt i vår kyrka. Vesper har hittills varit en musikalisk gudstjänstform. Tidebönen uppträder nu även utan sångens klädnad.

Därmed gjorde den sitt inträde i hemmet, i skolan och i konfirmandundervisningen samt i föreningarna. För skolans bruk har sedan 1932 förelegat ett häfte om fem andakter för morgonbönerna. De tre upplagor, som detta häfte utgått i, ha bevisat att ett verkligt behov här förelåg. En utvidgning av dessa skolandakter gjordes med *Tideböner för ungdom*, som utgavs på nyåret 1938 och som vann ett så vänligt mottagande i mycket olika kretsar bland präster och skolfolk, att en ny upplaga nu föreligger färdig till julen 1939. Denna nya, och väsentligt utvidgade upplaga meddelar tideböner enligt ordningen för tidebön under

dagen och omfattar dels sju böner för veckan samt dels tideböner för kyrkoårets olika högtider.

Vid sidan om veckans tideböner ha därjämte mera kyrkoårsbetonade tideböner sammanställts. Dit hör *Kyrkoårets aftonböner*, kompletiorer för kyrkoårets olika tider, som utgavos 1938. Det har visat sig praktiskt att i församlingarna börja med kompletiorerna. Aftonbönerna, i synnerhet vid veckans slut, helgsmålsbönerna, ha vunnit en vidsträckt spridning. Med särskild tanke på behovet av ett häfte tideböner för en dag, brukbart vid prästmöten, konferenser, missionsdagar o. d. utgavs 1938 »*Vid kyrkmässa*».

Behovet av matutiner och vesprar vid kyrkoårets olika tider har även tillgodosetts.

Efter fem år befanns det nödvändigt att företa en utökning av »*Veckans Tideböner*». En ny upplaga därav förelåg hösten 1939 och den omfattar icke blott tidebönerna för en vecka, utan också anvisningar för tideböner under kyrkoårets högtider. Därjämte meddelas ett lectionarium för hela året, upprättat efter kyrkoåret och meddelande dels tre serier läsningar ur bibeln för varje dag, dels anvisningar på psalmer ur svenska psalmboken. Ett band »*Svensk tidegård*» har utgivits, omfattande nya upplagan av *Veckans tideböner*, *Kyrkoårets aftonböner* och *Vid kyrkmässa*.

Bakom detta närmaste mål skymtar det större: ett fullständigt svenskt breviarium, en bönbok till den enskildes och församlingens bruk, där varje dag i kyrkoåret har sina fasta böner, hymner, psalmer och texter och där även bibelläsningarna funnes tryckta på sina platser. En sådan bönbok skulle göra den heliga skriften till en levande egendom i församlingen och föra henne in i psaltaren, församlingens av Frälsaren själv helgade bönbok.

Samtidigt med dessa textböcker hava nya antifonaler till Kyrkoårets aftonböner, »*Vid kyrkmässa*» och till Tideböner för ungdom utgivits. All musik finnes samlad i »*Svenskt antifonale*».

Den svenska evangeliska tidegården står i stor tacksamhetskuld till dem som befordrat dess bruk i vår kyrka. Dit hör främst KSV i vars hägn den ursprungligen vuxit upp. I Lunds stift har tidegården vid koralveckor i Båstad haft en skyddad och hägnad tillflykt. De bästa förutsättningarna ha där förelagat för dess utövning. Prästerskapets välvilja och kyrkans förnämliga inre ha utgjort förutsättningarna för koralveckornas tillvaro. I kyrkans organist Albert Runbäck har tidegården erhållit en konstnärlig medarbetare av oskattbar betydelse. Till förfogande har också stått en körfostrare av sällsynta mått, Ragnar Blennow. Härigenom blevo Båstadsveckorna för tidebönernas utförande i församlingen av största betydelse.

Jag kunde lämna andra exempel från kurser och kyrkor där tidebönen övats. Jag måste fatta mig kort. Påpekas bör emellertid den insats som den s. k. högkyrkliga rörelsen gjort. Vid dess

kyrkodagar ha tidebönera flitigt övats och nödvändigheten av en regelbunden bön betonats i dess skrifter.

Femton års arbete är icke mycket att tala om. Femton år i kyrkans historia är en obetydlig tidrymd. Ändock ha vi erfarit under denna tid att arbetet icke är förgäves. Det har vuxit i det stilla. Den som stått med däri är snarast förvånad att arbetet vuxit ut så mycket under den korta tidrymden av 15 år.

Men är inte arbetet i viss mån förgäves, så länge icke församlingen i större mån deltar i tidebönera, än vad fallet ofta är? Till detta svarar jag: tidebönens betydelse beror icke av det större eller mindre antal deltagare den förmår samla. Om tidebönen gäller Herrens ord: litet surdeg genomsyrar hela degen. Den församlingsmässiga bönen visar sin kraft på samma sätt. Den fostrar till ansvar inför församlingen. Den fostrar till aktivitet och för församlingen är det av väsentlig betydelse, att denna aktivitet kan övas vid något tillfälle också i den mindre kretsen.

Det är vanskligt när den möjligheten försvinner och den regelbundna bönen försummas. Det är icke betydelselöst om bön övas i församlingen eller icke. Dess styrka beror icke av deras antal som äro tillstädes. Dess styrka beror av Herrens ord: Var två eller tre äro församlade i mitt namn, där är jag mitt ibland dem.

Ett ord slutligen om detta arbetes allvarligaste fiende: Det är det egna hjärtats ouppmärksamhet i bönen. Här gäller den helige Benedicts ord: Vi tro att Gud är allestädes närvarande och att »Herrens ögon äro överallt och giva akt på både onda och goda». Denna tro skall i all synnerhet vara levande hos oss, då vi förrätta den heliga tjänsten. Vi måste därför alltid hava för ögonen det ordet som profeten säger: »Tjänen Herren med fruktan» och åter: »Lovsjungen Herren med andakt» och: »Inför änglarna vill jag lovsjunga dig». Låt oss därför tänka på, huru man måste skicka sig i Guds och hans änglars närvaro och låt oss så förrätta vår gudstjänst att vår själ står i samklang med vår röst. —

Till det allra sista ett ord om vårt arbetes innersta kraftkälla:

Den som övar tidebön skall vara beredd på att vara ensam, ensam med sin Gud. Detta är nödvändigt om över huvud taget han skall få erfara den gemenskap som Gud skapar i församlingen och som förverkligas under ensamheten med Gud.

Arthur Adell.

Altarets ljus.

En god, gammal kyrklig sed, användandet av levande ljus på altaret, har i våra dagar kommit till heders, och det torde vara ytterst få präster i vårt land, som icke söndagligen låta tända

ljusen på Herrens bord. En uråldrig vacker symbolik talar på ett enkelt och verkningsfullt sätt till kyrkomenigheten genom de levande lågorna, som flämta och brinna på sina höga, vita ljus i vackra metallstakar. I en tid, då ännu sådana slags ljus knappast voro kända, verkade de på svensk allmoge som en uppenbarelse av det högsta ljuset, som ett synligt budskap från en osynlig värld. Många heliga ord, som talades från altaret, fingo sin särskilda och gripbara betydelse för den lyssnande, andäktiga menighet, som såg ljusen skimra i den eljest skumma kyrkan.

Det kom en tid, då altarljusen aldrig tändes och då bilder och paramantik ansågs som likgiltiga eller rent av olämpliga ting, som kunde skingra uppmärksamheten kring ordet. Men det egendomliga har inträffat, att i vår tid, då artificiellt ljus nästan är den enda kända belysning, har förståelsen för den levande lågan ökats och samtidigt känslan för dess uttrycksfulla skönhet och enkla symbolik. Vi ha återfått något av forntidens högtidsfulla respekt för den levande lågan, som ger en rik feststämning.

Bruket att tända ljus på altaret är också mycket gammalt. De nu gällande bestämmelserna om ljusens antal och plats m. m. i den katolska kyrkan kunna spåras tillbaka åtminstone till 1000-talet. Tidigare funnos på altaret endast kalk, patén, evangeliarium, pyxis och relikvarium. De ljus, som med nödvändighet erfordrades, ställdes framför eller bakom altaret eller utgjordes av nedhängande lampor. I Sverige nämnas ännu på landskapslagarnas tid, 1200-talet, ej ljusstakar bland de föremål, som skulle anskaffas till gudstjänsten. Under 1000-talets andra hälft vittna bildframställningen om placeringen av ljus på altarbordet och från 1100-talet finnas åtskilliga litterära uppgifter, som bestyrka, att seden då var allmän. Det kan fastställas, att antalet stakar vanligen var två. Liturgiska bestämmelser finnas tidigt angående materialet. På högaltaret skulle stakarna egentligen vara av silver för bruket på festdagar, men mässing och förgylld koppar var dock tillåtet liksom tenn (under senmedeltiden). För det svenska bruket med ett par ljusstakar på altaret kunna vi rådfråga ett stort antal donationsbrev och gåvoförteckningar. I Magnus Ladulås' testamente 1285 omtalas »två kandelabrar, som hava kristallkulor». Från Fårö kyrka på Gottland härstammar ett par stakar, ofta avbildade, vilka äro daterade 1506.

På äldre bildframställningar ser man alltså oftast tvänne ljus uppställda på altarbordet. Ljusen stå i stakar, som äro försedda med en pigg, i vilken det kraftiga och höga ljuset fästes. Från äldre medeltid finnas t. o. m. många stakar bevarade. Ofta äro de försedda med tresidig fot, som vilar på tre tassar, eller också är foten kalottformig. Skaftet är kort och tjockt och på denna vilar en stor droppskål. Under yngre medeltiden får staken delvis formen av en kalk, och foten blir vanligen rikt utformad. Stakarna under den yngre medeltiden äro högre och förses ibland med två

armar. Senare upptogs renässansformer, och tenn och mässing blev vanligare som material.

Efter reformationen behölls det medeltida bruket med ljus, fastän naturligtvis med åtskillig ransonering. Ännu 1571 års kyrkolag fordrade ljus till nattvardsmässan. Men enligt Upsala mötes beslut skulle bruket bortläggas både vid mässan och vid dopet. Emellertid tala många donationer och gåvoförteckningar i kyrkoböckerna sitt tydliga språk om den medeltida sedvänjans obrutna fortsättning. Hur ett rikt utstyrt barockaltare i en svensk domkyrka såg ut kan studeras på en gravyr föreställande Karl X Gustavs kröning i Upsala år 1654. Framför det stora bildskåpet står ett stort altarkrucifix, och på ömse sidor om detta äro ett par praktfulla ljusstakar placerade. De ha en form, som synes ange att de tillkommit ungefär vid denna tid. För östgötakyrkornas vidkommande ha vi att tillgå den s. k. gamla domkyrkoboken från 1500-talets slut. Denna omtalar i flera kyrkor ljusstakar i par. För en senare tid behöva vi bara taga några på måfå valda exempel från Linköpings stift: Lillkyrka 1695 (två stora mässingsstakar, som stå på altaret), samma kyrka 1738 (doneras »ett par ljusstakar på altaret av tenn»), Å kyrka (1673 skänktes »två stakar med stora vaxljus till altaret»), Nässja kyrka (1701 inköptes två mässingsljusstakar för 9 dlr), Vreta kloster (ett par av tenn donerade omkring 1670 från Stjärnorp, ett par av drivet silver skänkta av kyrkoherde Botvid Gladhem 1713), Örtomta (ett par stora silverstakar skänkta av Mauritz Wellingsk 1692), Bank-kind (ett par av silver skänkta 1661). Ur inventariet för Jakobs kyrka i Stockholm finner man följande stakar: ett par av silver skänkta 1689 och ett par dito daterade 1695. Till Solna kyrka gav Magnus Gabriel de la Gardie två försilvrade stakar till altaret. Utrymmet medgiver icke att fortsätta en lista, som skulle kunna bli hur lång som helst. Ett systematiskt studium av gåvo- och inventarieförteckningar skulle säkerligen ge vid handen, att i så gott som varje svensk kyrka finnes åtminstone 1 par ljusstakar till altaret och att stakarna som regel skänkts eller stundom inköpts parvis. Tvåtalet är sålunda i evangelisk kyrkosed det normala. Denna sed är, som vi sett, en direkt fortsättning av det medeltida bruket. Emellertid skulle en undersökning också med säkerhet kunna fastställa, att utöver de tvänne stakarna ha ofta brukats ytterligare ett par. Det synes troligt, att man på vanliga söndagar brukade två ljus på altaret och att man på de större högtidsdagarna fördubblade antalet. Någon bestämd sed kan emellertid veterligen icke konstateras.

I äldre tider fäste man vid de olika talen en djup symbolisk betydelse. Medeltidens teologer älskade att spekulera över sådana sinnebilder som »de två stora ljusen», nämligen solen och månen, vilka symboliserade Kristus och kyrkan eller de båda testamenten. Talet *fyra* förband med evangelisterna, vilka förberetts eller ägde sina gammaltestamentliga prototyper i de fyra paradiström-

marna. Evangelisterna sattes också i talförhållande till det av Hesekiel och Johannes i uppenbarelsen skådade djuret (Upb. 4, 6 f.) — ett redan av Irenaeus påpekat förhållande, som verkat ytterst befruktande på konsten från äldsta tider ända till våra dagar. Augustinus gjorde som bekant denna sammanställning: Matteus-lejonet, Lukas-tjuren, Markus-ängeln (eg. en människogestalt), Johannes-Örnen. Efter denna har sedan djursymbolerna i bild fått ersätta evangelisterna själva. Denna sammanställning har här nämnts blott som en parentes. — Fyrtalet sammanställdes också under medeltiden med väderstrecken för att symbolisera evangeliets framträngande och vidare med de större profeterna och kyrkofäderna, med korsets fyra stammar, med Guds frälsningsplan i enlighet med kyrkoårets epoker och i mera profan betydelse med dygnets stunder samt årstiderna.

Denna talsymbolik har för oss moderna människor endast kuriositetsintresse. Den har emellertid blivit antydd här, emedan det synes sannolikt, att en äldre, av babylonisk talmystik beroende gammaltestamentlig uppfattning om talens betydelse och sammanhang icke längre hävdats under den kristna kyrkans äldre tider och säkerligen icke i nytestamentlig uppfattning. Visserligen behöll tretalet en viss mystisk nimbus som heligt, men en evangeliskt betydelse kunde det icke förlänas. Likaså var ju sjutalet sedan babylonisk tid ett hemlighetsfullt och kraftladdat tal, som spökar i all senare folklig magi.

Då sjutalet nämnes, bringas man att tänka på den sjuarmade ljusstaken i Jerusalems tempel, som vi läsa om i 2. Mos. 25, 31 och 3 Kon. 7, 49, och som kunde uppfattas som förebild till Kristus (Luk. 2, 32). I många stora kyrkor finnas efterbildningar av denna berömda kandelaber, som återgives på Titus' triumfbåge, t. ex. i Münster i Essen (2,30 m. hög, från 900-talet), St. Gandolph i Bamberg, domen i Braunschweig och Klosterneuburg (båda 4 m. höga, från 1100-talet), domen i Milano — den mest berömda, kallad »Jungfruns träd» (1200-talet) — Frankfurt a. d. O. (1300-talet och 3,90 m. hög) och i Sverige den bekanta kandelabern i Lunds domkyrka och i Storkyrkan i Stockholm. Till den sjuarmade stakens popularitet bidrog naturligtvis dess anknytning till skildringen i Joh. Upb. 1, 12, som emellertid åsyftar 7 ljusstakar och icke en sjuarmad kandelaber. Dessa ljusredskap fingo emellertid aldrig stå på altaret utan nedanför eller vid sidan av det samma. Uppställningen av sju ljus eller av en sjuarmad kandelaber på altarbordet är historiskt sett en sen företeelse.

En vanlig högmässa bör därför firas med två ljus brinnande på altaret eller kanske på större altaren fyra, ett tal som synes oss i evangelisk mening vara mera symboliskt betydelsefullt och framför allt överensstämma med traditionen. Vid större högtider bör detta tal fördubblas. Genom att variera antalet ljus markeras på ett åskådligt sätt söndagens eller helgdagens karaktär och

skapas en yttre och för menigheten klart åskådlig yttre ram kring gudstjänsten.

Ett altare av ordinär storlek kan lämpligen variera antalet ljus på följande sätt:

stora högtidsdagar (jul, påsk, pingst, nyår)	6 ljus
mindre högtidsdagar	4 »
vanliga söndagar	2 »

På stora altaren, t. ex. våra domkyrkor kan detta antal t. o. m. fördubblas. I Lunds domkyrka uppställas på de större högtiderna 12 ljus ordnade i två rader, den främre raden lägre, vilket ger en vacker verkan.

Den lutherska seden med två ljus och krucifix på altaret avviker från den reformerta med två ljus och ett kors i mitten. Slutligen kan det erinras om, att i Danmarks kyrka är den lutherska principen i lag fastställd och någon avvikelse i antalet ljus är icke tillåten.

Bengt Cnattingius.

Gudstjänstlivet i Jerusalem vid slutet av 4:de århundradet.

I. De heliga platserna.

Allt sedan kejsar Konstantins tid, då förföljelserna togo slut och de kristne fritt och obundet kunde röra sig, har intresset för det Heliga landet fångat de frommas sinnen och en jämn ström av kristna pilgrimer besökt de heliga orterna. Ja, redan från tiden före Konstantins seger äga vi vittnesbörd om huru längtan till Österlandet drev människor att utstå de med en vallfart till Palestina förenade farorna och vedermödorna. Evsebius berättar, att redan före 311 kristna från alla världens håll och kanter kommo till Jerusalem för att genom anblicken av den förstörda staden övertyga sig om uppfyllelsen av de gammaltestamentliga profetiorna och för att på Oljoberget eller i Födelsegrottan i Betlehem förrätta sin andakt. (RE. VII, 49, 56).

Denna längtan till de heliga platserna är ju mycket naturlig. Vilken plats på jorden kan för en kristen mäta sig i betydelse med det lilla landet omkring Jordanens stränder, som världens Frälsare täcktes åt sig utvälja till skådeplats för det största drama historien känner. Snart sagt varje tumsbredd av marken därborta är ju helgad av hans fötter, och de flesta orterna bevara något minne från hans jordeliv.

Men även om hela Palestina, ja alla den Heliga Skrifts länder och orter förmå sätta den kristna fantasien i livlig rörelse, så

är det dock Jerusalem, »den store konungens stad», som mer än någon annan plas sätter den kristnes hjärta i brand. Där har världens Frälsare lidit döden till försoning av världens synd. Där har korset, om vilket den kristne kan sjunga »O Crux ave, spes unica», rests på Golgata berg. Där har uppståndelsens sol den första påskmorgonen strålat ned och skingrat långfredagens mörker. Vore Jerusalem blott en enda ruinhög — den kristne kunde i alla fall i andanom se dess storhet och måste med psalmisten utbrista: »Stor är Herren och högt lovad, i vår Guds stad, på sitt heliga berg. Skönt höjer det sig, hela jordens fröjd, berget Sion längst uppe i norr, den store konungens stad» (Ps. 48:2, 3).

De flesta av de fromma pilgrimer som besökt det Heliga landet känna vi ej. De ha ej lämnat något minnesmärke efter sig. Somliga återigen ha på ena eller andra sättet rest någon minnesstod över sin pilgrimsfärd som trotsat tidens stormar. Dit hör först och främst kejsar Konstantins egen moder, kejsarinnan Helena, som vid hög ålder omkring år 325 vallfärdade till Jerusalem och där enligt en senare legend, känd först genom Rufinus (död 410), fann Frälsarens kors. Det var till minne av denna händelse som Korsmässan om våren firades (Inventio crucis, den 3 maj). Helenas besök bildar emellertid oberoende av legendens senare utsmyckningar en viktig händelse i Jerusalems historia. Det var väl väsentligen hon som riktade Konstantins intresse dit och hon eggade honom till hans storartade tempelbyggnader på de heliga platserna, främst Gravkyrkan på Golgata, men också andra såsom Födelsekyrkan i Betlehem och Eleonakyrkan på Oljoberget (cf. Bludau, s. 121), vilken sistnämnda kyrka var byggd till förhäriliggande av Frälsarens himmelsfärd. Överhuvud går Jerusalem från och med Konstantin en ny storhetstid till mötes. Efter Jerusalems förstöring genom romarna år 70 hade staden legat öde i ungefär 60 år. Kejsar Hadrianus hade emellertid på 130-talet på stadens ruiner grundat en romersk koloni, som fick namnet Aelia capitolina och som det vid dödsstraff var varje jude eller judekristen förbjudet att beträda. Hedniska tempel stodo på den heliga marken. På själva Golgata reste sig ett tempel till Venus. En hedningkristen församling fanns dock och staden synes alltsedan år 135 varit biskopssäte. Konstantin visade staden en utomordentlig välvilja, som främst yttrade sig i hans förut antydda byggnadsverksamhet, till vilken vi snart återkomma. Jerusalem blev åter en kristen samlingspunkt av det största intresse och ett andligt centrum av utomordentlig betydelse, icke minst genom de talrika pilgrimerna, som när de återvänt hem självklart berättade vad de hört och sett i det Heliga landet och icke voro sena att taga efter vad de där lärt. Mer än en gång kommer man vid ett studium av gudstjänstlivets historia tillbaka till Jerusalem såsom den yttersta utgångspunkten för kristna seder och bruk. Självva marken i och omkring Jerusalem inbjöd ju direkt till en rikare utgestaltning av de gudstjänstliga formerna än på andra ställen genom de talrika

minnen särskilt från Frälsarens lidande som voro förknippade med de särskilda platserna.

Bland de tidigare kristna Jerusalemspilgrimerna finnes det en, som fastän hon icke är på långt när så berömd och känd som kejsarinnan Helena, likväl över sin pilgrimsfärd rest ett minnesmärke, som trots dess yttre anspråkslöshet likväl kan påräkna ett intresse från vår sida större än det vi till äventyrs kunna hysa för kejsarmodern. Det är en västerländsk nunna, som i slutet av 300-talet företog en flerårig resa i de bibliska länderna, under vilken hon särskilt ägnade sin uppmärksamhet åt Jerusalem. Till abedissan och systrarne där hemma i klostret skrev hon en reseberättelse, som är av oskattbart värde just därför att författarinnan särskilt utförligt dröjer vid gudstjänstlivet i den heliga staden och ger oss en synnerligen levande och konkret bild av det samma. Ingen enda plats i kristenheten äger från så gammal tid en lika utförlig och målade bild av sitt gudstjänstliv.

Vem var då denna nunna? Vi veta icke mycket om hennes person. Icke ens hennes namn känna vi med säkerhet. Hennes skrift upptäcktes först år 1884 i ett bibliotek i Arezzo. Av den lycklige finnaren, bibliotekarien J. F. Gamurrini, utgavs berättelsen år 1887 under titeln »S. Silviae Aquitanae Peregrinatio ad loca sancta» (Den heliga Silvias från Akvitanien pilgrimsfärd till de heliga orterna). Utgivaren hade menat sig kunna identifiera författarinnan med en syster till en viss Rufinus, förmyndare för och minister hos kejsar Arkadius, vars namn skulle vara Silvia och hemland Akvitanien, d. v. s. sydvästra Frankrike. Detta försök till lösning av frågan om författarskapet har emellertid sedermera visat sig fullständigt omöjligt. Vad författarinnan hette — Silvia hette hon icke. Likväl torde skriften alltjämt komma att få gå under det mindre korrekta namnet Peregrinatio Silviae eller Silvias pilgrimsfärd.

År 1903 framlade en framstående liturgisk forskare, M. Férotin, det sannolikaste av de hittills framkomna försöken till lösning av författarefrågan. I ett brev som en spansk abbot, Valerius (död 695) har efterlämnat, omtalar han en nunna, som i en tid då kristendomen i Spanien ännu var i sin begynnelse, företog en lång pilgrimsresa till det Heliga landet. Han beskriver därefter mycket utförligt hennes resa på ett sätt som gör det högst sannolikt att han haft Silvias pilgrimsfärd framför sig. Författarinnan till vår skrift skulle alltså ha varit den av Valerius omtalade nunnan, vars namn enligt brevet var Etheria. Bokens titel bör alltså vara Etherias pilgrimsfärd och författarinnans hemvist bör sökas i nordvästra Spanien.

Vad vi i övrigt veta om författarinnans person är endast sådant som vi kunna sluta oss till av hennes skrift.

Att hon varit av förnäm härkomst synes framgå av den artighet, med vilken de romerska myndigheterna bemöta henne. När hon t. ex. en gång skall färdas genom en farlig trakt, får hon en av-

delning soldater till sitt beskydd. Att hon ock ägde en för sin tids förhållanden relativt hög bildning synes vara obestriddigt. Så tyckes hon t. ex. icke ha varit alldeles okunnig i grekiska, ett vid den tiden förvisso ganska sällsynt förhållande. Särskilt på ett område ådagalägger hon emellertid icke föraktliga kunskaper, nämligen i den Heliga Skrift. Bibeln är ock bokstavligen hennes resehandbok: Det är de i Bibeln omtalade orterna som hon besöker. Och överallt låter hon det ställe i bibeln för sig föreläsas, där den besökta platsen omtalas. Det är dock icke något bibel- arkeologiskt studieintresse, som driver henne utan det fromma historiska sinnet hos en bildad bibelläsare.

Vår pilgrim besitter tydligen en ganska ovanlig iakttagelseförmåga, fastän hennes fromma nit får förleda henne att ofta okritiskt lita på legender av mycket tvivelaktig sanningshalt. Dock vaknar under stundom hennes kritiska sinne, så att hon vid anförandet av något särskilt otroligt kan börja med ett »man berättar» eller »man säger». Hon kallar sig själv tämligen nyfiken och det torde nog icke alltid varit så lätt att tillfredsställa hennes kunskapsörst.

Det är under ett längre uppehåll i Konstantinopel, som hon sammanskriver sin berättelse om vad hon sett. Hennes framställning är enkel, men åskådlig. Det naiva sätt, på vilket hon berättar och den trohjärtade oskuld som talar ur hennes ord ha något i hög grad tilldragande och vinnande över sig.

Liksom oenighet rått om författarinnans person, så har ock frågan om tiden för hennes pilgrimsfärd varit olika besvarad. Den förste utgivaren trodde sig på grunder, för vilka vi icke här kunna redogöra, kunna bestämma tiden till slutet av 300-talet (närmare bestämt mellan åren 381—388). Emellertid har en annan lärd, K. Meister, försökt att bevisa, att skriften måste härstamma från mitten av 500-talet (mellan 533—540). Ehuru Meisters mening i början fick åtskilliga anhängare, synes forskningen dock alltmera giva den äldre uppfattningen rätt. Vi torde därför, så länge intet nytt material till frågans bedömande framkommer, få anse som det sannolikaste, att resan företogs mot slutet av det fjärde århundradet (omkring 390).

För att förstå vad denna Silvia — som vi fortsätta att kalla henne — kan ha att förtälja om vad hon såg av gudstjänstlivet på de heliga platserna, måste vi emellertid först ägna en stunds uppmärksamhet åt Jerusalems topografi och kejsar Konstantins förut omtalade byggnadsverksamhet därstädes.

Den centrala samlingspunkten i Jerusalems gudstjänstliv, sådant det beskrives av Silvia, bildar den Heliga Gravens kyrka. Vår kunskap om denna vilar väsentligen på Evsebii beskrivning i hans levnadsteckning över kejsar Konstantin. På flere punkter kan hans redogörelse emellertid fullständigas just genom Silvias berättelse. Evsebius förtäljer, huru platsen, där den Heliga Graven var belägen, när Konstantin år 326 gav befallning om den nya kyrkans uppförande, var övertäckt med grus. Detta doldes i sin

tur av en stenläggning, på vilken det förut omtalade Venus-tempel var uppfört. På kejsarens befallning förstördes detta tempel och dess avgudabilder och sten och grus bortfördes från den heliga platsen såsom orent på grund av den hedniska kulten. När man nådde klippgrunden under gruset, fann man den urholkning, i vilken Jesu kropp vilat. Här reste sig nu snart den utomordentligt präktiga och dyrbara gravkyrkan, som blev färdig till invigning år 336.

Var låg då Kristi grav?

Enligt den av Konstantin följda traditionen var denna heliga plats belägen i stadens nordvästra del, ett par, tre hundra meter söder om (sålunda innanför) den nuvarande stadsmuren. Naturligtvis har emellertid traditionens riktighet på denna punkt som så ofta annars betvivlats. Särskilt har man fäst sig vid att Golgata enligt Nya Testamentets vittnesbörd låg utanför stadsmuren. I Joh. ev. 19:20 heter det, att »det ställe, där Jesus var korsfäst låg nära staden» och Ebr. 13:12 säger uttryckligen, att det var »utanför stadsporten som Jesus utstod sitt lidande». Den av traditionen utpekade platsen ligger ju innanför stadsmuren och kan sålunda ej vara den rätta, menar man. Detta, det starkaste skälet mot traditionens riktighet har dock numera förlorat sin beviskraft, sedan stadsmurens utsträckning i äldre tider blivit klarlagd. Den äldsta — den »första» — muren sträckte sig på stadens norra sida nästan rakt i öster—väster ungefär en halv kilometer söder om den nuvarande muren. Norr om denna första mur uppväxte dock småningom en ny stadsdel och bland de åtgärder till Jerusalems försvar, som vidtogos av konung Hiskia (c:a 720—690), finna vi ock uppförandet av en mur omkring denna nya stadsdel. Denna, den s. k. andra muren, sträckte sig i en båge från den gamla stadens nordvästra till dess nordöstra hörn och gick i stort sett ungefär mitt emellan den äldsta och den nuvarande muren. Den sista (»tredje») muren på stadens norra sida med samma sträckning som den nuvarande muren, påbörjades först under Agrippa I (c:a år 40 e. Kr.). Det var sålunda den andra muren, som på vår Frälsares tid utgjorde Jerusalems gräns åt norr. Denna mur gick emellertid ungefär ett femtiotal meter söder om den konstantinska kyrkan. På Jesu tid låg alltså den av traditionen som Golgata utpekade platsen »utanför stadsporten» men ändå »nära staden».

Under sådana förhållanden torde ingen anledning finnas att misstro traditionen, i all synnerhet som det av Evsebius' berättelse tydligt framgår att på hans tid icke den minsta tvekan förefanns i den jerusalemitiska församlingen om Golgatas läge. Med undantag eventuellt för ett kort avbrott mellan 70—130 hade ju alltid i Jerusalem funnits en kristen församling som traditionens bärare. Det synes under sådana omständigheter i hög grad osannolikt, att den äkta traditionen skulle ha gått förlorad. Konstantins kyrka måste därför anses byggd på det verkliga Golgata.

Om några särskilda hedersbetygelser kommit Jesu grav till del under Kyrkans äldsta dagar, veta vi icke. På Konstantins tid var dock bruket redan sedan länge allmänt att ära martyrernas gravar. Huru mycket mer borde icke då Frälsarens grav vara föremål för de trognas vördnad och offervilliga kärlek. Vi kunna väl förstå Konstantin då han icke sparade några kostnader. Och vi förstå, varför denna kyrka fick namnet *Martyrium* (vilket namn stundom betecknade hela byggnaden, stundom endast en del därav, varom mera längre fram).

Platsen för gravkyrkan, som än idag utgör ett på alla sidor genom gator från omgivningen skilt kvarter, utgjordes på Konstantins tid av en från väster till öster sluttande klippa (höjdskillnaden c:a 12 m. på ungefär 150 meters längd). I norr—söder var däremot höjdskillnaden blott c:a 2—3 meter på ungefär 100 meters längd (klippan sluttade från norr till söder). För att få en jämn grundyta lät Konstantin emellertid bryta bort klippan på hela byggnadstomten med undantag för två ställen, nämligen dels gravplatsen, dels platsen för korsfästelsen. På så sätt kom klippan att på dessa båda platser skjuta upp som ett par fristående stenmonument.

När man nalkades kyrkan genom de öster om henne i riktningen norr—söder löpande pelarraderna, hade man framför sig på kyrkans östra gavel trenne portar, vilka alla tre ledde in i en förgård utan tak, omgiven av ett täckt galleri, vars yttermurar voro fullmurade, under det att innerväggarne utgjordes av pelare. Mitt i förgården fanns enligt gammalkyrklig sed en vattenbassin. Fortsatte man sin vandring västerut kunde man genom trenne portar komma in i den s. k. basilikan eller *Martyrium* (av Silvia ofta kallad »Major», d. v. s. den större kyrkan, i motsats till *Anastasis* och det lilla kapellet *Post Crucem*, varom strax mera). *Martyrium* var en femskeppig byggnad med absid i väster. Längden torde ha varit omkring 45 meter och bredden c:a 25. Absiden var försedd med 12 rikt utsmyckade pelare, som skulle häntyda på de tolv apostlarne. Längs kyrkans norra och södra yttersidor löpte gallerier, så att man skulle kunna besöka gravkyrkans innersta delar utan att behöva gå genom *Martyrium*.

Väster om *Martyrium* låg en inre förgård, också den liksom den yttre under bar himmel och avgränsad av ett galleri, som dock endast sträckte sig på tre sidor, nämligen väster samt norr och söder. Åt öster var *Martyriums* västra gavel fri. I denna förgårds sydvästra hörn kom den förut omtalade korsfästelseplatsen (*moniticulus Golgata*) att ligga. Här var ett stort, med ädelstenar smyckat kors rest, vilket skyddades mot regn av en baldakin. Den öppna förgården, som utbredde sig framför korset, kallas därför av *Etheria* helt enkelt »ante crucem», d. v. s. (platsen) framför korset. Med »post crucem» (bakom korset) åter betecknar hon ett litet på östra sidan om *Golgatakullen* byggt kapell, som således låg mellan korset och *Martyriums* västra gavelvägg. Här

firades den Hel. Nattvarden på skärstorsdagen och här försiggick korsets tillbedjan på långfredagen (varom mera nedan).

Västerut anslöt sig till denna inre förgård Anastasis-rotundan eller Uppståndelsekyrkan, som reste sig med den heliga graven som medelpunkt. Klippan omkring graven var som nämnt bortbruten, så att graven kom att stå som ett litet, på alla sidor fristående kapell. Gravkammaren var så stor att nio människor kunde få plats i den och så hög att man stående i den kunde med handen nå taket. Själva Jesu grav befann sig på norra sidan av gravkammaren, inhuggen i klippan ett stycke ovanför golvet. Omkring graven hade Konstantin låtit bygga en rund hall, som utåt begränsades av en fullmurad vägg. Den båge som denna yttre vägg bildade hade en diameter av ungefär 33 meter. Inåt begränsades denna hall av en pelarrad. Diametern i den ring som dessa pelare bildade var c:a 20 meter. Hallen var täckt under det att graven låg under bar himmel. Själva graven synes ha varit omgiven av något slags skyddande galler, på grund varav Silvia ofta begagnar uttrycket »innanför gallret» (infra cancellos) liktydigt med inne i gravkammaren.

Uppförandet av denna första gravkyrka började 326 och tio år senare invigdes templet under synoden i Tyrus (336). Några ord om de öden som efter Konstantins tid övergått den Heliga Gravens kyrka torde här kunna påräkna ett visst intresse. Redan 614 härjades den konstantinska byggnaden av perserna under Chosroes II, som antände det ståtliga templet. 616—626 uppbyggdes emellertid Gravkyrkan på nytt om än efter en vida blygsammare plan. Efter upprepade härjningar och upprepade förnyelsearbeten ersattes den föga tillfredsställande byggnaden från 600-talet av en av korsfararne utförd nybyggnad (c:a 1140—1149). Av denna finnas ännu åtskilliga partier bevarade i den nutida gravkyrkan. 1808 nedbrann en del av byggnaden som dock återuppfördes av grekerna och armenerna 1809—1810. Den nya kupolen fulländades först 1868 på Napoleon III:s bedrivande.

De övriga av Konstantin eller hans efterföljare uppförda kyrkorna liksom en del andra heliga ställen, som för gudstjänstlivet voro av betydelse, kräva för förståelsen av Etherias berättelse ingen närmare beskrivning. Det räcker med ett kort omnämnande av de viktigaste gudstjänstplatserna.

Ännu en helig plats inom själva staden Jerusalem måste nämnas. I stadens sydvästra hörn låg en liten kyrka vid namn Sion eller Cenaculum. Detta sista namn har den fått därför att här det hus legat, där Frälsaren i en sal i övre våningen (Mark. 14:15) firat den sista påskalammsmåltiden med sina lärjungar och instiftat den heliga Nattvarden. Där hade även lärjungarne enligt traditionen samlats efter Jesu himmelfärd (Ap.-G. 1:13); där utgjöts ock den Helige Ande över apostlarna. Silvia kallar alltid kyrkan Sion, väl därför att på hennes tid den bergshöjd på vilken detta tempel var beläget oriktigt identifierats med det

gamla Sion, med vilket namn i äldsta tid i stället stadens syd-östra kulle betecknades. Nära bredvid denna kyrka låg Kaiphas hus, där den pelare fanns vid vilken Jesus gisslades. På Silvias tid var dock denna pelare flyttad till Sion-kyrkan.

Bland de heliga platserna utanför själva staden nämna vi först Eleonakyrkan, d. v. s. Oljebergskyrkan (Oljeberget, mons Elaeon), byggd på Oljebergets västra sluttning så att den omslöt en grotta, i vilken Frälsaren skulle hava undervisat sina lärjungar om sitt lidande. Denna grotta skulle även enligt traditionen ha varit den sista samlingsplatsen före himmelfärden. År 1910 företogs omfattande utgrävningar på den plats där denna kyrka stått och 1920 lades grundstenen till en ny kyrka på samma ställe.

Ett stycke från Eleona låg högre upp på berget på platsen för själva himmelfärden, vilken plats av vår pilgrim benämnes Imbomon, kanske hellenisering av det hebreiska bamah, höjd, Imbomon i så fall väl = en bomo, in monticulo). Möjligen reste sig här redan på Silvias tid Himmelfärdskyrkan, som enligt en (dock mindre tillförlitlig) tradition skulle ha uppförts redan omkring mitten av 300-talet. Hon talar dock icke uttryckligen om någon kyrka här och snarast får man av hennes ord det intrycket, att någon kyrka ännu icke fanns här utan att här sålunda endast var en helig plats.

Bland Oljebergets övriga heliga platser måste vi ock erinra om det långt ned på västra sluttningen liggande Getsemane. På den plats som av Silvia benämnes med detta namn, d. v. s. den plats där enligt traditionen Judas förräderi skedde, fanns på Silvias tid ännu icke någon kyrka (en sådan byggdes först mot slutet av 500-talet). Däremot fanns något längre upp på berget, där enligt traditionen Jesus hade utkämpat sin bönekamp, redan då en kyrka som Etheria betecknar såsom ecclesia elegans.

Bland de heliga platserna i närheten av Jerusalem omtalar Silvia vidare Lazarium, en helgedom uppförd på den plats, som traditionen utpekade som Lasarus' från Betanien grav. Enligt Joh. 11:18 låg Betania nära Jerusalem, vid pass 15 stadier (d. v. s. $2\frac{3}{4}$ km.) därifrån. Dessutom meddelar Silvia, att även på den plats där Maria, Lasari syster, mötte Herren (Joh. 11:32) fanns en liten kyrka uppförd (ungefär 500 steg från Lazarium).

9 km. söder om Jerusalem låg Betlehem, där traditionen med stor bestämdhet kunde utpeka den plats där världens Frälsare föddes. Här hade Konstantin (eller Helena) låtit uppföra en präktig kyrka, omtalad redan i en pilgrimsberättelse från år 334. Rådadt intill denna dag (ehuru upprepade gånger restaurerad) torde denna helgedom kunna göra anspråk på att vara den äldsta till vår tid bevarade kristna kyrka i världen. Byggnaden utgöres av en fem-skeppig basilika, under vars upphöjda kor det 3 m. höga Födelsekapellet är beläget, omslutande Födelsegrottan.

De nu uppräknade voro de viktigaste av de helgedomar och heliga platser, där Jerusalems kristna på Silvias tid firade sina

gemensamma gudstjänster. En sådan rikedom på heliga minnen måste nästan med nödvändighet tvinga fram en rikedom också med hänsyn till gudstjänsternas antal och gudstjänstlivets former. I Silvia har också Jerusalems gudstjänstliv funnit en skildrare, som genom sin berättelse givit oss en oskattbar inblick i denna rikedom. Som förut påpekats ägde hon en skarp iakttagelseförmåga och ett levande intresse för vad hon såg och hörde. Uppmärksamt hade hon deltagit i dessa gudstjänster under en lång tid. Hennes skildringar äga därför ögonvittnets omedelbarhet och livlighet.

II. De dagliga gudstjänsterna.

Det av Silvia skildrade gudstjänstlivet i Jerusalem låter naturligt indela sig i tvenne avdelningar: den dagliga gudstjänsten och högtidsgudstjänsterna. Vi vända först vår uppmärksamhet åt de gudstjänster som dagligen förrättades i den Heliga Gravens kyrka.

Bedjen utan återvändo. Så hade Frälsaren uppmanat sina lärjungar. Det är också denna tanke, som ligger bakom den kristna kyrkans dagliga bönestunder, sådana dessa utgestaltades i tidegården eller officiet, d. v. s. den dagliga bönegudstjänsten. Redan på Silvias tid finna vi att denna tidegård var mycket rikt utvecklad i Jerusalem. Dagligen höllos ett flertal gudstjänster.

I bokstavlig anslutning till Frälsarens ord: *Vaken och bedjen* samlades man sålunda redan under natten till gemensam bön, de s. k. *vigilierna*. Ursprungligen hade detta vigilielifirande sin upprinnelse i de bruk, med vilka man helgade påsken. Man väntade i den äldsta kristna tiden Herrens tillkommelse till domen under en påsknatt och vakade därför hela natten till påskdagen under bön och psalmsång för att vara redo att mottaga Herren. Småningom utsträcktes detta vigilielifirande till varje lördagsnatt och till nätterna före helgondagarne och slutligen till alla nätter. I stället inskränktes den tid under vilken vigilian eller vakan firades till någon del av natten, vanligen den senare delen. Det är ju klart att sedan vigilielifirandet vunnit denna utsträckning, var det omöjligt för det stora flertalet av de troende att deltaga. De hade sitt arbete under dagen och behövde natten till vila och sömn. Vigilielifirandet blev därför huvudsakligen en prästernas och asketernas sak, även om de mera nitiska bland lekfolket också i mån av tid och krafter deltog, vilket uttryckligen bestyrkes av Silvia. I synnerhet, säger hon, var detta fallet med söndagarnes vigilia, då de troende i stort antal församlades.

I Jerusalem, berättar Silvia, samlades man dagligen till vigilia vid hanegället, d. v. s. ungefär ett par timmar före soluppgången. Man tänkte härvid på Frälsarens ord i Mark. 13:35: »Vaken, ty I veten icke när husets herre kommer, om han kommer på aftonen eller vid midnattstiden eller vid hanegället eller på morgonen».

Samlingen skedde i Anastasis, där gudstjänsten pågick ända till soluppgången. Den bestod däri att man sjöng hymner och psalmer (d. v. s. Davids psalmer) med responsorier och antifoner, varvid efter varje hymn följde en bön. Denna nattliga gudstjänst motsvarar den som sedermera i Västerlandet kallades *matutin*.

Vid soluppgången, säger Silvia, uppstämdes morgonhymnerna, d. v. s. den tidegårdsgudstjänst som sedermera fått namnet *Laudes*. Till denna kom biskopen själv tillstädes och förrättade bön samt välsignade folket. Vid gudstjänstens slut plögade alla gå fram och kyssa biskopens hand.

Också vid sjätte timmen (kl. 12) och nionde timmen (kl. 3 e. m.) samlades man på samma sätt i Anastasis och tillbragte en stund där under sången och böner. Dessa Gudstjänster motsvara de sedermera s. k. *sext* och *non*.

Dagens högtidligaste gudstjänst var emellertid den som motsvarade den i Västerlandet sedermera s. k. *vespern*. I Jerusalem kallades den då för tiden *licinicon*, i Silvias hemland åter gick den, säger hon, under namnet *lucernare*. Den plögade taga sin begynnelse vid tionde timman, d. v. s. kl. 4 e. m. Även då skedde samlingen i Anastasis, som nu strålade i artificiell belysning. En längre stund sjunges aftonpsalmer med antifoner. Småningom in-finner sig biskopen, som tager plats längst uppe bland prästerna. Sedan på vanligt sätt hymner och antifoner blivit sjungna, följa förböner för de särskilda församlingsmedlemmarne, både levande och döda. Och för varje namn som av diakonen uppläses, svara alltid de många gossar, som stå därintill: Kyrie eleyson, d. v. s. Herre, förbarma dig. När diakonen har slutat, uttalar biskopen från platsen framför gravgrottan en bön och beder för alla och sedan bedja alla, både troende och katechumener, tillsammans. Sedan därefter diakonen uppmanat katekumenerna att böja sina huvuden, välsignar biskopen dem. Därefter uppmanas även de troende att böja sina huvuden, varpå även de få mottaga den biskopliga välsignelsen. Härmed är gudstjänsten i Anastasis slut och från Anastasis tågar nu biskopen, åtföljd av folket till korset, där biskopen på nytt välsignar både katekumener och troende.

Sådan är, tillägger Silvia, den gudstjänst som dagligen under de sex vardagarne förrättas vid Korset och i Anastasis.

På söndagen tillgår gudstjänstfirandet sålunda. Av fruktan att komma försent samlas redan före hanegället i förhallen, »som ligger intill Anastasis men likväl utanför denna», så mycket folk som överhuvud kan få plats. För att de väntande icke skola vara sysslolösa äro emellertid präster och diakoner tillreds och utföra hymner, antifoner och böner. Det är nämligen sed att de heliga platserna icke öppnas före hanegället.

Men vid första hanegället går biskopen strax ned och inträder i grottan i Anastasis; alla dörrarne öppnas och hela mängden av folket strömmar in i Anastasis, där nu en mängd lampor brinna. Sedan folket kommit in utföras trenne psalmer, var och en åtföljd

av en bön. Därefter bäres rökelse in i Anastasis-grottan, så att hela Anastasisrotundan uppfylles av vällukt. Sedan läser biskopen själv från ingången till grottan evangeliet om Herrens uppståndelse. Och då läsningen härav begynner, uppstår en sådan klagan och jämmer bland alla de närvarande och så mycken gråt, att även den hårdaste kan röras till tårar över att Herren för oss lidit så mycket.

När evangeliet blivit läst, ledsagas biskopen av folket under hymner till Korset, där en psalm sjunges och bön förrättas, varpå biskopen välsignar de troende och avslutar gudstjänsten.

Sedan biskopen avlägsnat sig, återvända prästerna och diakonerna till Anastasis, där man med psalmer, antifoner och böner fortsätter gudstjänsten till ljusan dag. Även somliga av lekfolket pläga deltaga i denna gudstjänst, men, tillfogar Silvia, den som inte vill göra det går hem och lägger sig att vila.

Efter vigilians slut firade man på söndagen mässan. Den förra delen av denna, den s. k. missa catechumenorum, som bestod av textläsning, bön, sång och predikan och i vilken alla fingo deltaga, firades i den större kyrkan, Martyrium. Den senare delen åter, missa fidelium, som bestod i den Heliga Nattvardens firande och till vilken endast de döpte ägde tillträde, förrättades i Anastasis¹). Silvia giver ingen närmare beskrivning på mässan. Den hörde till de hemligheter som icke fingo behandlas öppet. Hon nöjer sig med att anmärka att därvid tillgår det i Jerusalem på samma sätt som det överallt annars plägar tillgå. Blott det påpekar hon såsom något för henne okänt att av de närvarande prästerna få så många som vilja predika för folket, och sedan alla präster som önskat fått predika, predikar till sist biskopen själv. På grund av det myckna predikandet drager emellertid denna del av gudstjänsten ut så länge på tiden att klockan blir tio, ja stundom elva innan missa catechumenorum hinner att avslutas. Den därpå följande missa fidelium synes hava tagit ungefär en timme i anspråk, ty den plögade sluta vid femte eller sjätte timman (kl. 11 eller 12).

Sext och non firades icke på söndagen. Vid vespern återigen tillgick allt på samma sätt som på vardagarne.

Emellertid få vi icke tro att det fromma nitet nöjde sig med detta dagliga gudstjänstfirande. Den tidens fromma betraktade sitt gudstjänstfirande som ett *opus Dei*, ett verk för Gud, och ville visa sig som trogna och nitiska tjänare i detta Guds arbete. Därför utvidgades vid de kyrkliga högtiderna gudstjänstfirandet avsevärt. Och de kyrkliga högtiderna voro många, ty kyrkoåret var redan då i stort sett utbildat och i huvudsak det samma som ännu. Härom i en följande uppsats.

¹) Somliga (så Bäumer, Baumstark) mena att även missa fidelium försiggick i Martyrium. Silvias ord synas mig dock göra ovanstående tolkning sannolikare.

Småorglar för kapell, skolor och hem.

I.

Frågan om lämpligt orgelinstrument för kapell, församlingssalar, etc., för skolor och hem har för åtskilliga människor säkerligen aldrig existerat såsom något problem och kan måhända ännu allttjämt förefalla många obehörlig att diskutera. Detta beror, synes det mig, bl. a. på den omständigheten, att man i sin instrumentala föreställningsvärld gärna skiljer på »kyrkorgel» och »liten orgel» eller, annorlunda uttryckt, på *piporgel* och »*kammarorgel*», som man säger. Den förra, menar man, fordrar mycket utrymme och är dyrbar, den senare är liten och billig. För de fall där endast ringa plats och få penningar finnas, d. v. s. i hem och skolor, löser man alltså frågan genom att skaffa ett *harmonium*. När något större utrymme är förhanden — i församlingssalar, kapell, mindre kyrkor etc. — och penningmedlen icke fullt så knappa, förskaffas ett *pedalharmonium* och där de ekonomiska och utrymmes-gränserna äro ännu något vidare kanske en »*Hammondorgel*» eller en s. k. *transmissionsorgel*. I samtliga fall bli alltså pengar och utrymme de avgörande faktorerna. Skola dessa anses vara de enda befogade, är gentemot det här återgivna förfarandet intet att vidare tillägga. Vill man däremot mena, att även den musikaliska eller, om man så vill, den konstnärliga sidan av saken bör ha sin plats, antar frågan omedelbart karaktären av ett icke alldeles lättlost problem. Avsikten med denna artikel skulle vara ätt i någon mån söka belysa detta problem från musikalisk synpunkt. Det blir därför i första hand nödvändigt att skärskåda de här omnämnda instrumenttyperna: harmonium, Hammondorgel och transmissionsorgel och försöka bedöma deras konstnärliga värde med särskild hänsyn till deras möjligheter att fungera såsom ersättningsinstrument för den verkliga piporgeln. Detta framhäves nämligen ofta och med synnerlig förkärlek av dem, som tillverka och dem, som ha till uppgift att sälja dessa instrument. Vidare vill uppsatsen söka visa, att sammanställningen av begreppen *piporgel* och *stor orgel* icke är den enda varken historiskt riktiga eller för vår tid tänkbara och även antyda, hurusom möjligheter borde finnas, att ävenledes åtminstone småningom kunna korrigera uppfattningen om piporgeln som ett kostsamt instrument. Detta allt med utgångspunkt från den övertygelsen, att den i alla avseenden riktigt konstruerade piporgeln, om stor eller liten, är den enda konstnärligt och musikaliskt tillfredsställande »orgeln».

»*Kammarorgeln*», som den ofta kallas, eller *harmoniet*, som dess riktigare namn är, har i jämförelse med orgeln ett relativt sent födelsedatum. Det uppkom som en produkt av 1800-talets strävanden att ersätta piporgeln med ett instrument, som möjliggjorde ett mera »själfullt» spel, d. v. s. ett instrument med dynamiskt reglerbar ton. Det var främst den »livlösa», kalla, stela

tonen i piporgeln, som stötte romantikens efter »känsla» trängande människor. Man upptog i harmoniet tonbildningsprincipen i kinesernas gamla *tscheng*, där tonen frambringades medelst genomslående metalltungor. Genom att den spelande i harmoniet själv ombesörjer lufttillförseln genom trampning av bälgarna, kan tonen efter behag — inom vissa, ej alltför rymliga gränser — förstärkas eller försvagas. Denna möjlighet att få tonen dynamiskt uttrycksfull skaffade harmoniet dess stora popularitet. Det betydde tydligtvis mindre, att själva klangen hos frislående tungor endast i inskränkt grad kan varieras. En viss skillnad kan härvidlag iakttagas i de båda olika arter, som förefinnas: tryckluft- och sugluftsharmonier. (De båda systemen kunna också finnas förenade i ett och samma instrument.) I *tryckluftsharmoniet* blir tonen gärna överintensiv, pressad. Detta gör sig särskilt märkbart i sådana större instrument, som för att tonens dynamiska expansionsmöjligheter skola ökas, äro utrustade med pneumatiskt crescendo, d.v.s. där tungorna vid crescendo anblåsas med stigande lufttryck. Att tonens intensitet och styrka härigenom väsentligt ökas är uppenbart. Att harmoniets »toneffekt» därvid »är kyrkoorgelns fullt ut», som man för några år sedan kunde läsa i en dagstidning, är däremot en betydlig överdrift, bl. a. därför att piporgelns »toneffekt», som bekant alldeles icke ligger uteslutande på det dynamiska området. — *Sugluftsharmoniet* har en mera intim tonbildning, som även möjliggör en något större variation i klangfärgen, men dess ton saknar ofta bärighet och styrka. Denna typ har fördenskull under de senaste generationerna blivit ett favoritinstrument för hemmet och för de verkligt små utrymmena.

På senare tider har man särskilt intensifierat byggandet av och reklamen för större harmoniumtyper med två manualer och även med pedal. Behovet av dessa största instrument (med pedal), vilka i prospekt och i dagligt tal oriktigt benämnas »pedalorglar», motiveras i ett prospekt från en fabrikant på följande sätt: »Vid sidan av kammarorgeln (!!) och de stora kyrkorglarna kräver orgelmusiken (!!) ytterligare en instrumenttyp. För det stora antalet mindre kyrkor och församlingssalar, för vilka kammarharmoniets (!!) begränsade resurser äro otillräckliga och anskaffningen av en piporgel alltför kostsam, har länge förefunnits behov av ett orgelverk (!!) byggt efter kammarorgelns princip men överlägset denna i instrumentala (!!) resurser.»¹⁾ Utan att i övrigt ingå på något genmäle av detta yttrande, må här följande sägas: Även om vissa harmoniumtyper icke kunna fränkännas musikaliskt värde, finnes det dock intet harmonium, stort eller mindre, som icke lider av denna typs elementära tonbildningsfel. Det är samma fel, som även vissa orgeltungstämmor, nämligen de som ha genom-

¹⁾ De dubbla parenteserna härröra från förf. av denna artikel.

slående tungor, äro behäftade med. Dessa orgeltungstämmer ha upptagits i piporgeln med harmoniet som direkt tonalstringsförebild. Dit höra de på sin tid vanliga men nu åter sällsynta stämmorna Physharmonica, Claveolin, Eolodikon etc., men även de mera bekanta Eufon, Klarinett, vilken senare, som ursprungligen gjordes med påslående tungor, snart nog, tack vare inflytande från harmoniet, försågs med genomslående tungor. Alla orgelspelare känna av erfarenhet till den långsamma, oprecisa ansatsen i dessa stämmor, ävensom huru tonen gärna ljuder efter, sedan tangenten upplyfts. Detta beror just på konstruktionen: den genomslående tungan behöver en viss tid = ett visst antal svängningar, innan den rätta svängningsamplituden är nådd, resp. innan tungan slutat svänga. Detta förhållande omöjliggör ett obehindrat spel, en kännbar nackdel, vilket stämplar denna instrumenttyp såsom icke konstnärligt fullgod. Att det sagda gäller även harmoniet, skriva helt visst alla orgelspelare under, som haft det tvivelaktiga nöjet, att vid ett pedalharmonium förgäves söka åstadkomma ett exakt passagespel i manual eller framför allt i pedalen.

Emot det ur flera synpunkter högeligen intressanta elektroakustiska instrument, som går under benämningen »*Hammondorgel*», och som låtit mycket tala om sig just såsom ett instrument för de mindre utrymmena, ha riktats åtskilliga angrepp från ansvarskännande orgelintressenter. Att nu även här framläggas ett par negativa synpunkter på instrumentet ifråga, beror till dels på den angivna avsikten med denna artikel: att nagelfara de olika ersättningsinstrumenten för orgeln ur musikalisk synpunkt. Det ifrån denna blickpunkt måhända mest antastbara ligger redan i att benämningen *orgel* användes om detta instrument. Orgelns naturliga och enda rätta tonverktyg är *orgelpipan* enligt labial- eller lingualprincipen. Ersättes orgelpipan med något annat tonbildningsredskap, ha vi därför icke längre en orgel enligt de begrepp, som skapats under orgelns flertusenåriga historia. För den skull kan Hammondinstrumentet aldrig bli eller ersätta en orgel, ty tonen bildas där som bekant på elektroakustisk väg. Att utan vidare kalla instrumentet orgel och vilja ha lekmän och fackmän att åtminstone i första taget tro det vara en dylik, är konstnärligt otillständigt. — Med rätta har man vidare som en allvarlig brist hos Hammondinstrumentet framhållit den principlösa klangen. Detta gäller emellertid icke blott bristen på enkla principalstämmor utan även och i ännu högre grad *mixturklängen*. Denna är en av den verkliga orgelns mest egenartade, mest orgelmässiga klanger och därför även en av de värdefullaste och mest omistliga. Just beträffande denna mixturklang lämnar Hammondinstrumentet den spelande fullständigt i sticket. Visserligen kan på instrumentet en hel rad övertoner alstras, men dessa ha karaktären av soloaliquoter och ägna sig därför endast till skapandet av syntetiska klanger, soloklanger. Orgelmixturen är däremot *icke* en stämma med klangsyntetiska egenskaper, det visar både pipmensu-

terna och framför allt repetitionssystemet. Dess funktion ligger också på ett helt annat plan. Visserligen bör man i dessa tidevarv yttra sig med största varsamhet om utvecklingen på tekniska områden, men det förefaller dock knappast troligt, att man på Hammondinstrumentet skulle kunna få fram en orgelmässig mixtur. Det torde redan av dessa få anmärkningar framgå, att Hammondinstrumentet icke är skickat att vara surrogat för en piporgel.

Den tredje av de vanliga ersättningsinstrumenten för orgeln är *transmissionsorgeln*. Denna typ, som i vårt land är känd under namnet »Cecilia-orgel», ligger den verkliga orgeln betydligt närmare än harmoniet och Hammondinstrumentet. Det är i själva verket en piporgel. Dock är den princip, som ligger till grund för den klangliga uppbyggnaden, av en sådan art, att en undersökning av dess betydelse för instrumentets konstnärliga värde må anses i detta sammanhang vara nödvändig. Det första intrycket är, att transmissionsorgeln vill verka större än den är. Den svenska typen t. ex. ser av registermanubrierna att döma ut att vara en 12-stämmig orgel, är dock endast ett 3-, resp. $3\frac{1}{2}$ -stämmigt verk. Om det för en orgel gäller *endast* att uppbringa största möjliga antal skenbara stämmor, är 12 stämmor långt ifrån »rekordet». Det finnes transmissionsorglar, som ha *5 reella stämmor*, ur vilka man emellertid utdrager — 65 s. k. stämmor! Det bör vara tydligt, att en dylik orgel blir endast ett skenbart kvantitetsinstrument, men omöjligt att kvalitetsd:o.

Detta har sin grund i det sätt, varpå de många skenbara stämmorna erhållas av de få verkliga. Genom utbyggnad nedåt och uppåt av dessa senare, kunna ur en och samma piprad göras deltag i olika tonhöjds-(fottals-)lägen. Av samma grundstämma (piprad) fås således t. ex. en 16', en 8', en 4', en $2\frac{2}{3}'$, en 2', en $1\frac{1}{3}'$ -stämma. Varför är detta ur musikalisk synpunkt förkastligt?

1) Därför att en orgelstämma, som skall vara musikaliskt fullgod, måste ha *sin egen individuella mensurering* för varje pipa både ifråga om vidd, labium och luftmängd. Detta är i en transmissionsorgel ogenomförbart, ty *en och samma pipa* får tjänstgöra i *flera* »stämmor».

Exempel: En pipa med faktisk tonhöjd = g^1 hör i en 16'-stämma till tangenten för tvåstrukna g, i en 8'-stämma till ettstrukna g, i en 4'-stämma till ostrukna g, i en $2\frac{2}{3}'$ -stämma till lilla c, i en 2'-stämma till stora G, i en $1\frac{1}{3}'$ -stämma till stora C.

Orimliga av en sådan anordning torde väl ligga i öppen dager.

2) De transmitterade stämmorna få *alldeles samma klang* som grundstämmorna. De kunna alltså icke verka som nya klangfärger, såsom fallet är i en vanlig orgel, utan endast som *oktavkop-pel*, resp. kvint- etc. -koppel. Klangen blir sålunda, när man andrager »stämmor» från samma grundpiprad, enahanda och utan

den charm, som kännetecknar samklangen av tvänne olika mensurerade, helt självständiga stämmor.

3) Transmissionssystemet medför ovillkorligen s. k. »tonhål». Om man andragit två »stämmor», t. ex. »Gedakt 8'» och »Gedakt 4'» (den senare kan mycket väl på manubriet *bära* ett annat namn, t. ex. Flöjt 4'), och nedtrycker tangenten för ostrukna *a*, ljuda två pipor: *ostrukna a* och *ettstrukna a*. Kvarhåller jag denna tangent och nedtrycker dessutom tangenten *ettstrukna a*, tillkommer icke, som i en vanlig orgel, två nya ljudande pipor, eftersom den *ena* pipan (för *ettstrukna a*, som 8'-ton) redan är i funktion som 4'-ton för *ostrukna a*, utan *endast en ny ljudande pipa*. Ännu värre blir det, om man har tangenterna för *ostrukna a* och *tvåstrukna a* nedtryckta, och till dessa vill foga även *ettstrukna a*:s tangent. *Då finnes ingen pipa över för denna tangent!* Vid större antal »stämmor», d. v. s. vid större antal inkopplade manubrier, kan en kromatisk tonföljd kallas allt annat än tillfredsställande, ty tonstyrkan växlar allt eftersom piporna för de olika tangenterna äro mer eller mindre »upptagna».

4) Transmissioner av alikvotstämmor äro fysikaliskt omöjliga, ty en oktavstämma måste vara stämd tempererat, en alikvotstämma däremot skall vara akustiskt ren. En ton *g* i en oktavstämma (d. v. s. en stämma av 8', 4' etc. tonhöjd) överensstämmer icke i tonhöjden med en likabenämnd ton i en kvint- eller tersstämma. I en orgel med kvinttransmissioner — sådana har t. ex. Cecilia-orgeln *två* — begär man alltså, att en *g*-pipa skall ändra tonhöjd, allt eftersom man andrager ett manubrium för en »oktav»- eller »kvint-stämma»! Detta är orimligt; man nöjer sig alltså med ostäm- da (=tempererade) kvintstämmor i stället.

Ytterligare kan här tilläggas, att Cecilia-orgelns disposition sådan den ter sig i prospektet, icke kan kallas konstnärlig. Man har t. ex. anbringat *två* alikvotstämmor (kvint-stämmor) i manual I men däremot *ingen* i manual II.

(forts.)

Carl E. Rosenquist.

Bönboksforskningen fortsätter.

Det är för undertecknad en glädje att anmäla Dr. Lindquists bok om stormaktstidevarvets andaktslitteratur. Avhandlingen utgör en direkt fortsättning på undertecknads forskningar rörande medeltidens och reformationstidens bönelitteratur. Med noggrannhet och lärdom har Dr. Lindquist utfört sin uppgift.

David Lindquist: *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet med särskild hänsyn till bön-, tröste- och nattvardsböcker.* Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens bokförlag. Pris kr. 9:50.

Första delen av avhandlingen utgöres av en redogörelse för och analys av andaktsböcker under stormaktstidevarvet. Materialets rikhaltighet har naturligen gjort en begränsning nödvändig. Det är huvudsakligen bön-, tröste- och nattvarvsböcker, som blivit undersökta. Att den liturgiska böneutvecklingen blivit utesluten, är naturligt. Däremot måste man beklaga, att förf. icke funnit sig kunna medtaga psalmböckernas bönböcker eller bönebeståndet i de för 1600-talets fromhetsliv så viktiga manualerna. Bådadera ha spelat en högst betydande roll i tidens folkliga andaktsliv och stå bön- och trösteböckerna mycket nära. Författaren synes ha kommit att förbigå en och annan bönbok endast därför att den råkat vara bunden i samma band som en psalmbok. Så är t. ex. fallet med Een liten Bönebok, tryckt av Ignatius Meurer 1626 och sammanbunden med en psalmbok men med egen paginering. Den lilla boken innehåller ett femtiotal böner, av vilka de flesta hämtats ur äldre svenska bönböcker, såsom Catechismus-bönboken, Een Bönebok 1552, Märten Helsings, Avenarii m. fl.

Det är närmare ett femtiotal bön-, tröste- och nattvarvsböcker författaren funnit mellan åren 1617 och 1717. I början av perioden flyter materialet sparsamt. En tydlig avmattning i bönboksproduktionen är märkbar. Från 1620 till 1640 hade endast omkring ett halvt dussin bönböcker sett dagen, däribland ingen av större betydelse. Bönboksproduktionens klassiska årtionde under stormaktstidevarvet är 1640-talet. Då utkom en rad betydelsefulla bönböcker, bland dem Basilius Förtschs Een Andelig Watukälla, översatt av Haquinus Ausius, Johan Georgs bönbok, så kallad efter den Brandenburgske kurfurste, på vars initiativ den ursprungligen tillkommit, och sist men icke minst Johan Arndts Paradis Lustgård, vars första upplaga på svenskt tungomål var årsbarn med Westfaliska freden. Detta var ett av de sista arbeten, som den flitige översättaren Ericus Schroderus skänkte vårt folk. Alla tre utkommo i flera upplagor, men den sistnämnda distanserar i detta avseende alla stormaktstidevarvets bönböcker, möjligen med ett undantag. Medan Een Andelig Watukälla väsentligen upplevde sin storhetstid under 1600-talet, har Arndts Paradis Lustgård behållit sitt inflytande ända in i vår egen tid. I biskop Stadeners bönbok t. ex. återgå mer än ett hundra böner på Arndt. Efter 1640-talets rika produktion finner man åter en märklig lakun. Under hela det följande kvartsekket sågo endast ett par bönböcker dagen. Först vid mitten av 1670-talet blir det åter fart i bönboksarbetet. Bland andaktsböcker, som utkommo på 1670- och 1680-talen, må särskilt nämnas Johan Gerhards Tröstebok, Ahasverus Fritschs Skrift- och Communionbok samt framför allt Kaspar Neumanns Kärna utaf alla böner, en utomordentligt betydelsefull andaktsbok både genom sitt innehåll och sin enorma spridning, som i det stycket t. o. m. överträffar Arndts Paradis Lustgård.

För övrigt finner man bönböcker av mycket skiftande slag. Förutom de vanliga bön-, tröste-, kommunion- och psaltarbönböckerna

möter man bönböcker för krigsfolk (Miles Triumphans 1647), resebönböcker (En Wandringz-Staaff 1697 och Peter Warnmarks Resebönbok 1709), bönböcker för kvinnor (Christelig Fruen-Timmers Andelige Dygde-Spejel 1695 och Andelig Pärle-Skrud 1696) m. m.

Dr. Lindquist har genomsökt ett stort antal in- och utländska bibliotek och nedlagt icke ringa möda på att uppspara de ursprungliga källorna till allt detta material, som ofta uppträder anonymt. Med ytterst få undantag är nämligen alltsamman översättning från utländska, huvudsakligen tyska källor. Det är beklämmande att finna, att den svenska andaktslitteraturen under såväl reformationstiden som stormaktstidevarvet varit så helt beroende av den tyska, att man under hela denna långa tidrymd av nära två århundraden knappast finner en enda genuint svensk andaktsbok. Orsakerna torde ha varit flera. Svenskarnas kända enfaldiga beundran för allt utländskt har kanske medverkat. Men tydligen har man varit så överväldigad av den tyska protestantismens maktighet, att det egna initiativet förlamats. Det är betecknande, att när någon gång en engelsk eller fransk andaktsbok införlivas med den svenska litteraturen (t. ex. Bayles *The Practice of Pietie* eller Jean de la Serres *Le douces pensees de la mort*) är den översatt från en tysk version.

Andra avdelningen av Dr. Lindquists bok utgör en undersökning av karakteristiska drag i stormaktstidevarvets andaktslitteratur. Det visar sig här, att stormaktstidevarvet är mycket litet originellt, då det gäller bönelitteraturen. Den har knappast ett enda nytt drag att uppvisa i jämförelse med den föregående epoken. Reformationstidens karakteristiska drag gå igen, ehuru ofta i förstärkt och utvecklade form.

Undertecknad har beträffande reformationstidens bönböcker påpekat deras i jämförelse med medeltida andaktslitteratur påfallande starka biblicitet och framhållit detta som ett reformatoriskt karakteristikum. Det resultat Dr. Lindquist kommit till på denna punkt, synes mig bekräfta denna iakttagelse. »Såsom reformatoriskt huvuddokument har Romarbrevet en central ställning i andaktslitteraturen», påpekar han bland annat. Det verkar därför onekligen inte så litet överraskande, när han till sist finner »det icke vara fullt riktigt att framhålla bibliciteten i bönböckerna som ett speciellt reformatoriskt karakteristikum».

Det polemiska drag, som är utmärkande för reformationstidens bönelitteratur, återfinnes även i stormaktstidevarvets bönböcker. Här kan man emellertid möjligen upptäcka ett nytt drag, så tillvida som polemiken riktar sig icke blott mot påven, turken och de reformerta utan börjar vända sig också mot »munkristendom» och död tro med kritik av vanemässig kyrko- och nattvardsgång och med krav på omvändelse och helgelse. Här spåras ett begynnande pietistiskt inflytande.

Den tendens till andaktslivets reglering, som spåras under senare hälften av 1500-talet, och som ju motsvarar ett legitimt behov

i fromhetslivets vård, utvecklades ytterligare under 1600-talet. Redan titlarna på flera av andaktsböckerna vittna om vilken vikt som lades på andaktslivets *övning*. Bayles bok heter: Praxis Pietatis, Thet är: Gudachtigheetz Öfning, Johan Gerhards Dageliga Gudachtighets Öfning. På titelbladet till Andelig Pärleskrud heter det, att boken är sammanfattad »Uti en sann och nödig Gudachtighets Öfning», och en Psaltarbönbok av Olof Sparrman kallas Konung Davidz Psaltares Öfningzmönster. Men detta betonande av ett reglerat andaktsliv drevs stundom alltför långt. När Praxis Pietatis och Andächtig Siäls Andelige Slag-Uhr angiva särskilda andaktsövningar för varje timme på dygnet och för så gott som varje upptänklig sysselsättning, eller när en tröstebok som Wagners Husbiblia bjuder på särskilda böneformulär för icke blott fiskare och sjömän utan smeder, grytgjutare, guldsmeder och kruk-makare, för pärlstickare, »Apotekare, Balberare och them som sår läkia, Sångare, Fedlare, Pipare och the som spela på andra Instrument och allehanda Strängespel» etc. etc., har man tydligen hamnat i överdrifter, som icke äro ägnade att gagna ett sunt andaktsliv.

Korsfromheten, fruktan för den demoniska världen, för döden och domen, den från mystiken övertagna pessimistiska världs- och människouppfattningen, Jesus-fromheten och brudmystiken, passionsbetraktelsen med dess sentimentala blods- och sårkult — allt detta, som vi funnit utmärkande för andaktslitteraturen under reformationstidens senare hälft, återkommer i 1600-talets andaktslitteratur i förstärkt form. Också de medeltida språk- och stilformerna med antiteser och assonanser och retoriska figurer leva alltjämt kvar, tillsatta med barockens formelement med dess förkärlek för emblematiske uttryck och bombastisk överdrift.

Det förreformatoriska materialet fortsätter nämligen att inströmma i den evangeliska andaktslitteraturen. På dess höjdläge, såsom t. ex. hos Arndt, har detta förreformatoriska stoff upphört att vara långods; det har så genomsyrat det evangeliska fromhetslivet, att det blivit till ett med det. Dr. Lindquist berör i korthet frågan om orsakerna till det medeltida materialets rika förekomst i den evangeliska andaktslitteraturen. Han inskränker sig till att redogöra för de synpunkter, som Althaus, undertecknad och senast Maria Hagedorn framfört. Måhända skulle det löna sig att gå ett steg vidare och undersöka, om icke mycket av detta medeltida stoff är icke blott »medeltida» utan evangeliskt, allmänkristet. Evangeliet fanns ju, ehuru dolt av mycken bråte, också i den medeltida kyrkan.

Utforskandet av andaktslitteraturen är en central kyrkohistorisk uppgift. Med den kommer man det praktiska fromhetslivet, sådant det levdes bland menige man i vårt folk, på spåren, och det visar sig, att detta fromhetsliv i många avseenden var rätt olika det som kommer till synes i den samtida förkunnelsen och i tidens teologiska formuleringar. Dr. Lindquist har med sitt samvets-

granna arbete kartlagt ännu ett århundrade av den privata andaktslitteraturens historia. Man önskar honom god fortsättning, icke blott med den uppgift han nu närmast förbereder, en undersökning av de otryckta bönböckerna under 1600-talet, utan också med utforskandet av de följande epokernas andaktslitteratur. 1700- och 1800-talen med deras många nya rörelser och riktningar böra bli icke mindre intressanta i detta stycke.

Jönköping den helige Martins dag 1939.

Sigfrid Estborn.

Grundtvigstudier.

Varje nytt arbete om Grundtvig som kommer i ens hand måste hälsas med glädje. Detta vare sig det rör Grundtvig som psalmdiktare eller tar upp till behandling andra sidor av den mångsidigt verksamme mannens gärning. Man torde också kunna konstatera, att liksom hans egen produktion var oerhört omfattande, så är också litteraturen om honom imponerande.

Pastor Uffe Hansen i Ubberup begynner förordet till sin redogörelse för Grundtvigs psalmdiktning med att fastslå att i den danska menighetens rika psalmskatt utgöres den största och viktigaste delen av de psalmer som Grundtvig har diktat eller dragit fram och förnyat från den äldre psalmdiktningens tid. Hans psalmer ha också vunnit allt större och större plats i psalmböckerna. Det känna också vi till från revisionsarbetets gång under de många åren i vår egen psalmboks historia. Resultatet se vi i 1937 års psalmbok.

Uffe Hansen vill icke tjäna ett vetenskapligt syfte med sin bok utan ett folkligt, och framställningens avsikt är, säger han, desamma som psalmernas: att tjäna den kristna menigheten till upplysning och berikande. Att emellertid Hansen måst arbeta efter vetenskaplig metod, gå till källorna, originalhandskrifterna där de finnas, följa texternas vidare öden, klarlägga, så långt sig göra låter, litterära och teologiska och andra faktorer, som bidragit till psalmens genesis, det säger sig självt.

Avsikten är tacknämlig. Och någon samlad beskrivning på Grundtvigpsalmernas tillblivelse finnes icke tidigare. Författaren förebådar också en andra del av sitt arbete, vilken skulle föra framställningen fram från 1838—1872, alltså till Grundtvigs sista år.

Boken har en vacker titelvignett, som så ofta i danska böcker,

---

Uffe Hansen. Grundtvigs Salmedigtning. Dens historie og indhold. I 1810—1837. 350 sid. Odense Andelsbogtrykkeri. (Utan prisuppgift).

samt en bild av Grundtvig från 1827. Papperet är tunt och smidigt och trycket gott.

Är efter år och psalm efter psalm följer författaren den produktive psalmisten, efter att inledningsvis ha redogjort för hans förutsättningar (barndoms- och ungdomstid) och hans kallelse.

»Alting har sin Historie» säger Uffe Hansen. »Det er kun en saare ringe Del af Salmen, man forstaar uden at kende dens Historie.» Och han menar därmed ej i första hand författare, tillkomsttid och beledsagande omständigheter utan de värden psalmen behandlar, det evangelium, den är utsprungen av, det ord från Gud, som måste ligga bakom varje psalm, om den skall förtjäna sitt namn. Han tillägger, att även kännedomen om författaren har sin stora betydelse. I Grundtvigs psalmdiktning är det mångahandling, som icke alls eller endast ofullständigt förstås, om man icke känner de närmare omständigheterna. I varje fall ger en sådan kännedom ofta en ny belysning över psalmerna, ett djupare perspektiv.

Man behöver ej ha sysslat så mycket med Grundtvig, förr än man lär sig se något av sambandet mellan hans levnadsöden och hans litterära produktion, även psalmerna.

Så redan med hans första egentliga psalm *Dejlig er den Himmel blaa*, för vars tillkomst Hansen redogör i kap. IV under rubriken *Julesangen*. Manuskriftet finnes ännu i behåll och bär datum 2 och 12 december 1810. *Julsången* sådan den nu föreligger i *Danska psalmboken* och sedan 1937 bland barnpsalmerna i vår svenska psalmbok, nr. 518, av Cavallin översatt redan 1873, är ett utdrag ur den ursprungliga texten, vilken Grundtvig lät trycka i *Rahbecks* veckoblad »*Sandsigeren*» den 10 april 1811. Den förebådar mästarens många bibelberättande sånger för barn och ungdom, sådana som de rymmas i hans »*Sang-Værk til den danske Kirke-Skole*». Det är något av samma typ, som den av oss alla kända »*En stjärna gick på himlen fram*», även om den icke har dess form. Dylika berättande psalmer som åskådligt återge en biblisk händelse, ha sin stora betydelse. Därför är det verkligen, som om en lucka fylldes, när vi i vår psalmbok nu ha tillgång till både denna julpsalm av Grundtvig och en sådan pingstpsalm som biskop Bergqvists nr 128, *Nu stunden är kommen, o saliga fröjd*. Grundtvig lägger i denna sin julpsalm i dagen sin förmåga att berätta, att skriva enkelt, folkligt, naivt om den stora händelsen. Detta har han lärt av ingen mindre än Martin Luther, i vars psalmer han funnit mycken tröst och glädje. Man jämföre Luthers barnsång om julen: *Vom Himmel hoch da komm ich her* (Sv. ps. 63) som är av samma berättande typ och ju var avsedd att dramatiskt utföras av ängeln och herdarna vid hemmets julfirande.

För att gå till en annan Grundtvigpsalm, vartill vi likaledes nu äga svensk text, må vi välja *De levendes Land*. Den utgör en av de längsta och skönaste dikter Grundtvig skrivit. Den har väl ock något av den dunkelhet eller skola vi kalla det mystik som

präglar så mycket av hans verk. Dess tillkomstår torde vara 1824. Det är en lång dikt, med formen hämtad från Kingos kända *Far, verden, far vel*, vilken ingår i hans *Aandelige Sjungekoor*. Det är endast ett utdrag ur dikten som ingår i danska psalmboken (nr. 614 i *Salmebog for Kirke og Hjem*) och dess sju verser är det Emil Liedgren översatt (Sv. ps. 332, till vilken Gustaf Aulén satt melodi; dansk melodi finnes av Lindeman och Laub)¹). Redan ett studium av den svenska texten säger oss, att här föreligger både ett bildspråk och ett tankeinhåll som icke tillhör det vanliga i psalmen.

Ursprungligen begynte dikten »Jeg kender et Land» och andra versen »O, dejlige Land». Och så besjunger Grundtvig i den långa dikten med en kvällande rikedom av bilder det Guds rike som omsluter himmel och jord, gudslivets innehåll i tron, kärleken och hoppet, en verklighet redan här i tiden, i den kristna menigheten.

Vi äro vana vid att i Grundtvigs psalmer finna bilder ur naturliv och folkliv, se ordstäv och ordspråk inflätade. Här i *De Levendes Land* få vi en påminnelse om Grundtvigs förtrogenhet med de gamla sagorna. Ur *Haddingsagan* hos Saxo har han hämtat åtskilligt bildmaterial. Saxo berättar om en kvinna som dyker opp genom golvet i konungens hall en vinterkväll och visar Hadding en frisk blomsterkvast. Då han gärna vill se det land, som har sådana blommor mitt i vintern, tar hon honom under kappan, för honom till en bro över en strid ström till en slätt, där kämparna pröva sin styrka, resta upp ur döden på valplatsen. De nå en hög mur, som de icke kunna komma över, men kvinnan vrider huvudet av en tupp och kastar det över muren och genast höres hanegället från den andra sidan, och Hadding förstår, att där inne får det döda nytt liv. När det i dikten heter, att hösten omfamnar den blomstrande våren, att den döde dyker och stiger genast opp, pånyttfödd till att bo i de levandes land, när det talas om den välvda bron över djupen, från »Dödninge-Hjem til de Levendes Land» (»från dödsskuggans värld till de levandes land, Sv. ps. 332:4), så är allt detta bildspråk som påverkats av sagan. Liksom Paulus på sin tid i sina brev hämtar bilder även från romarens rustning och från tävlingslekarnas spänning, så hämtar Grundtvig bildmaterial från fornnordisk saga och sägn, allt i den vällovlige avsikten att kunna åskådligt ge uttryck åt de syner han skådat. Vi märka det i en vers som denna:

Lyksalige Lod

At leve, hvor Döden har mistet sin Brod!

Hvor alt, hvad som blegned, oplomstrer paa ny,

¹) De sex första av dem föreligga nu även i isländsk översättning av den som originaldiktare och översättare kände läraren Valdimar Snævarr.

Hvor alt, hvad der segned, opfarer i Sky,
 Hvor Kærlighed vokser som Dagen i Vaar,
 Med Roser i Haar.

(De två sista raderna i denna version ändrade han från originalets ordalydelse).

Emil Liedgren har låtit sin översättning på ett utomordentligt sätt fånga Grundtvigs tankegång. Han översätter enligt texten i februariförlaget 1936 (nr. 356, något ändrad efter tidigare text i Västerås stiftsblad):

O härliga lott:
 att leva där döden sin överman fått,
 där kinder som falnat bli röda igen
 och hjärtan som svalnat få glöda igen,
 där kärleken växer som solvärmens blid
 i vårfrudagstid.

Förmodligen ansågos dessa Grundtvigs tankar om uppståndelselivet i de levandes land ha en något för jordisk färg, varför översättningen blev bearbetad och i stället fick nöja sig med de abstrakta: »livet som bleknat» och »vingkraften veknat». Inrimmet i versen blev dock — i trohet mot originalet — bevarat. I februariförlagets text av Liedgren börjar vers 5 i anslutning till Grundtvigs syn på dopet och hans text:

Letvingede Haab,
 Gudbroder, nyfødt i den hellige Daab

på följande sätt:

Du levande hopp,
 som lyftes med barnet ur dopfunten opp.

Som vi se är denna text ävenledes omändrad (332:5):

Du levande hopp,
 som stiger förnyat ur dopkällan opp.

Den förra varianten är mera efter Grundtvig, som vill säga att i dopet gives, födes det eviga livets hopp.

Att denna psalm i sin svenska språk- och tondräkt både kan fattas och sjungas av vår kyrkomenighet, kan jag av erfarenhet intyga. Det utsträckta tidsvärdet för noterna i versernas slutrad inpräglade starkt orden och tankarna i dessa rader. Man liksom vilar ut i betraktelsen av Du högborne gäst, På paradismark, Vårt eviga liv, De levandes mod. I en tung och mörk tid behöva vi »de levandes mod». Vi behöva påminnas om

Gud råder: allt skall under honom bli lagt
 Med kärlekens makt.
 »Mit Land, siger Herren, er Himmel og Jord
 Hvor Kærlighed bor!»

Uffe Hansens bok är innehållsrik — det säger sig självt, då det gäller dessa rika år i Grundtvigs utveckling. Den är också en givande bok, bakom vilken ligger mycken kärlek, möda och kunskap. Den rekommenderas därför till alla vänner av Grundtvigs livsgärning och särskilt till alla som älska hans psalmer, hans egna original och de av andras hand, från vitt skilda håll, som han lärde sjunga med dansk tunga och som han klädde i en förtrögen dansk dräkt.

Hilmer Wentz.

Ur väckelse tidens sång.

I psalmboksdebatten vid 1936 års kyrkomöte yttrade lekmanrepresentanten från Karlstads stift, köpman Nath. Hedin från Sunne bl. a. följande: »Nog hade det funnits plats för en enda Frykmanssång, och jag hade tänkt vädja till kyrkomötet, att åtminstone ta med »Min framtidsdag är ljus och lång». Den innebär ingen upprepning; den är en fullt självständig sång, och den har ett osedvanligt gott anslag, varom sakkunskapen vittnat. Med ett sådant tillmötesgående hade kyrkan tillika kunnat i någon mån gottgöra sin hårdhet mot den fromme mannen, när denne för 55 år sedan ådömdes varning för irrlärlighet m. m. och denna dom stadfästes av domkapitlet. Det slaget träffade den fridsamme mannen hårt, och han emigrerade till Amerika.

Om betydelsen av Frykmans diktning vore för övrigt en hel del att säga. Jag skall dock inskränka mig till att erinra om hurusom den varit en källa till vederkvickelse för de stora skaror av emigranter, som på 1870- och 1880-talen drogo från Värmland till norra Amerika, hur den följde värmländska skogskörare och flottningsskarlar till Norrlands skogar och dalstråk, där den med sin ljusa, evangeliska ton bildade ett mildrande inslag i den mera hårdföra norrländska mentaliteten och hur den slutligen följt pionärer för svensk kristen mission i Afrika och annorstädes.»

Det bör tilläggas, att i det s. k. ärkebiskopliga komplementförslaget 1920 ingår en av denne Frykmans mera kända sånger, »Vår store Gud gör stora under», ur vilken tre kärnfulla strofer

Oscar Lövgren, Nils Frykman. Sv. missionsförbundets förlag. Häjt. 3:—, klotb. 4: 25.

medtagits (nr. 553). Den fick dock icke, lika litet som den av Hedin omnämnda sången, någon plats i den reviderade psalmboken.

Nils Frykman var till börden fryksdaling, född i Backa by i Sunne 1842. Lövgren redogör i sin både lättlästa och vederhäftiga bok för de religiösa brytningarna i Fryksdalen under den tid »Nils i Sörgården» växte opp. Vi få också en god inblick i de brytningar som blevo en följd av Waldenströms framträdande, striden om försoningen och uppkomsten av de separata nattvardsgångarna. Frykman var en dugande man och en redbar kristen, och man förstår, att när han vid 26 års ålder kommit ut som folkskollärare skulle han ha rika möjligheter att göra en insats både inom och utom skolan. Vid 20-års åldern hade han under inflytande av de rådande religiösa rörelserna i sin hembygd kommit igenom sin andliga kris till frid och glädje. Tyvärr äro de närmare omständigheterna härvid icke kända. Lövgren lägger fram akterna både angående Ansgariiföreningens tillkomst och dess vidare öden, lika som ock akterna i målet, då Frykman låtit lekman döpa ett av sina barn och deltagit i separata nattvardsgångar. När Hedin i det förut citerade anförandet talar om kyrkans hårdhet så är det givet — och det blir tydligt när man läser protokollsutdragen — att man skulle önskat en annan lösning av konflikten. Men gå vi till nutidens religiösa rörelser i vårt land torde säkerligen på flera punkter bland frikyrkosamfundet tyvärr samma hårdhet kunna konstateras mot dem, som ha en annan syn på lärofrågor och församlingsprinciper än de vedertagna. Frykman lämnade sin kära hembygd och fann i N. Amerika ett nytt verksamhetsfält som församlingsledare, där han den 30 mars 1911 slutade sina dagar.

Om Frykman som diktare skrev Waldenström litet spydigt: »Frykman har ett stort fel, som nog gör, att han aldrig kommer att räknas som någon egentlig skald. Han skriver nämligen så, att varje, om än så enfaldig människa, begriper, vad där står, utan att behöva ta om det.» Emellertid ligger just i enkelheten och klarheten, i förening med en utomordentlig sångbarhet, liksom ock i den genomgående ljusa tonen, en mycket stor förtjänst hos Frykmans sång.

Intressant är det att se, huru sångerna kommo till. Så t. ex. med den omnämnda Vår store Gud gör stora under. Den författades under ett möte 1876 i en bondstuga i Värmland, där man sjöng och jublade, snyftade och grät om vartannat. Under det en skollärare predikade satt Frykman bakom honom och skrev sin sång. När en man som stod nere vid dörren, såg förvånad på vad som skedde och såg ut som om han ville fråga: vad är detta för något kunde Frykman som lagt märke till honom, svara med sångens ord.

Intressant är Frykmans reaktion mot en del predikanter i Amerika, han led, då han såg dem uppträda »mera likt pajaser på en teater än evangelii förkunnare». Det var en sund reaktion av en andligen sund och helgad människa. Han led ock

av en del partigångares härjningar. Väckelsepredikant i veder- tagen mening var Frykman icke men en lärare som ville föda Guds hjord. Och därtill en sångare med ovanlig fallenhet för religiös poesi. Denna var i sin ymnighet av skiftande värde. Men det bästa däri har visat sig både i vårt eget land och i Amerika kunna skänka rik uppbyggelse.

Lövgren redogör för sångernas tillkomst och deras förekomst i olika samlingar och man följer hans framställning med intresse. Boken är förtjänstfullt illustrerad.

Engelke är en man av vekare kynne än Frykman. Men lusten att sjunga till Herrens ära och själar till glädje och visshet i tron är densamma.

Ur Engelkes Minnen, ur brev och anteckningar m. m. har Lövgren tecknat en levande och sympatisk bild av denne man som övat ett så stort inflytande i svenska väckelserörelser.

Född i Halmstad 1848 blev E. omsider teckningslärare i sin födelsestad. Under senare åren tjänstledig på grund av sjukdom avled han i Nättraby i Blekinge 1906. Bland hans elever i Halmstad märkas doktor Laura Petri, som om hans lektioner säger, att de »voro ljuva som en västanfläkt». Det milda, älskliga var utmärkande för E. vare sig han undervisade på läroverket eller i söndagsskolan.

Någon stor diktarbegåvning var E. icke. Men han brukade ödmjukt och troget den gåva han fått. Ordval och bilder kunde bli banala. Det som vi tycka överdrivna bruk han gjorde i sin sång av Kristi blod och sår stå helt i herrnhutismens tecken. Lövgren visar huru E:s tidigare Rosenianska typ förskjutes genom det Waldenströmska inflytandet på 1870 under striderna om försoningen. Tidigare sånger omändrades. Men mot slutet av sin levnad återkom han till sin ursprungliga syn. För Axel B. Svensson i Bibeltrogna vänner måste han därför tillstå: »Jag var inne på det nya, men det gick icke för mig. Jag är för dålig. Jag kan inte bli salig på någon annan väg än den gamla vägen.» Så stämde han upp och sjöng »Jag är ett fattigt nådehjon». Man må dock icke av hans yttrande förledas tänka att han icke tog det på allvar med sin helgelse. Man får ett starkt intryck av en innerlig, personlig fromhet. I det schartauanska Halmstad utförde E. sin gärning, var med om att bygga missionskyrka, besökte sjuka, samlade barn till söndagsskola m. m. En dyster bild av fattigdom, försummelse, smuts och bortkommenhet tecknas i samband med ett husbesök (sid. 110—111). »Den gamla, goda tiden» hade mycket på sitt samvete.

De andliga inslagen i E:s liv voro många, alltifrån Johan Arndts

bok Sanna kristendom till Ahnfeldts sånger. Men framförallt var det Romarebrevets vittnesbörd om rättfärdiggörelsen av nåd som hjälpte i genom till andlig frihet.

De s. k. Nordöstningarna i Småland (Nordöstra Smålands Missionsförening) ha särskilt lagt sig vinn om att bevara E:s sånger från hans tidigare period. Bibeltrogna vänner likaså. Svenska missionsförbundet har i stället upptagit åtskilliga sånger från hans senare period. Framförallt var E. söndagsskolans sångare och var ledamot i den kommitté som missionsförbundet tillsatte 1894 för en ny sångbok för söndagsskolan. Den utkom 1896. Alla känna hans sång »Det blir något för barnen i himlen att få». Den som tilläventyrs förvånat sig över att vår nya psalmbok ur Lina Sandells »Tryggare kan ingen vara» uteslutit versen: Sparven ej tillspillo ger han, bör minnas att den icke ingår i Lina Sandells ursprungliga text. Engelke gjorde ett tillägg om 5 verser, av vilka den ena lyder: Se han räknat håren alla Som från deras huvud falla. Han oss föder etc. Det är denna vers som blivit ändrad till Sparven ej tillspillo ger han och som nu uteslutits för att ge enbart den ursprungliga texten.

E. fick ofta uppslag och impulser från andra sånger, omarbetade, tillfogade verser. Dessa litterära ting klarlägger Lövgren. Här som i studien över Frykman är det ett mycket omfattande material det rör sig om, även på främmande språk. Lövgren behärskar detta material på ett utomordentligt sätt, och det ger riklig behållning, här som i hans övriga produktion, att följa hans sakkunniga ledning.

Det skulle vara mycket intressant att göra en jämförelse mellan den sångbok för barn som med E. som medverkande och produktiv kraft utgavs på sin tid och det förslag som just nu föreligger för söndagsskolarbetet i vår svenska kyrka, men det skulle i detta sammanhang taga alltför mycket av tidskriftens utrymme i anspråk.

Var och en som har något intresse för den andliga sången och känt något av dess uppbyggelsevärde bör studera Lövgrens böcker.

Hilmer Wentz.

Recensioner.

Liturgiskt.

Kyrkans år. Advent. Uppsatser om det allmänna prästadömet. Utgiven av Gunnar Rosendal. Förlaget Pro Ecclesia. Osby. 100 s. 1:50.

Den av kyrkoherden i Osby utgivna kalendern »Kyrkans år» har med innevarande årgång skiftat gestalt. Själva kyrkokalendern över årets högtider är utesluten. Kvar stå de ledsagande uppsatserna, vartill fogats en krönika,

som berättar om arbetet för kyrklig förnyelse genom Ord och sakrament. Liksom krönikan är hela kalendern ett uttryck för denna kyrkliga förnyelse, som i Dr. Rosendal har sin entusiastiska ledare.

Ämnena för kalenderns uppsatser kretsas denna gång kring det allmänna prästadömet och kyrkans ämbete. I denna uppsats liksom eljest i hans författarskap bevisar Rosendal sin säkra förankring i det fornkyrkliga och den reformatoriskt svenska synen på prästadömet. Övriga författare avhandla ämnen, som sammanhålla med huvudtemat. Framhållas må uppsatsen om dopet och konfirmationen, en förträfflig studie av Jan Redin, som bevisar huru mycket en i kyrkoårets skatter hemmastadd författare kan utvinna av en enda söndags texter och och böner.

De korta uppsatserna kunna göra god tjänst vid högläsning i ungdomskretsar och syföreningar.

Till kalendern är som bilaga fogad en ordning för påskotta i vilken medtagits bl. a. delar av den gammalkyrkliga ljuscereemonien, som hörde påskmorgonen till, benedictio fontis med förnyelse av konfirmationslöftena och nattvardsgång. Detta försök att återupptaga innehållsrika fornkyrkliga påsk seder synas mig värt uppmärksamhet. Dessvärre kan man icke säga att tillbörlig omsorg nedlagts i själva utformningen. De gamla, mångordiga prefationerna måste nödvändigtvis beskäras kraftigare. Då man, såsom det här tydligt anvisas, icke kan läsa alla profetiorna, bör man icke förfalla till den dåliga sedvänjan att bara läsa deras ingresser, utan göra ett urval. Framför allt bör man anknyta till den gällande kyrkobibeln och icke såsom i psalm 42 ändra »trängtar» till »längtar» och meningen »Var är nu din Gud» till »Vem är nu din Gud». Idel

försämringar. Likaså bör den kristologiska avslutningen äga en annan formulering.

A. A.

Kyrklig konst.

Le visage du Christ. Bibliothèque française des Arts. Paris 1938. (Kr. 18:—).

Av en nystartad serie franska konstböcker, vars format överensstämmer med de österrikiska (nu utrotade), i Sverige så livligt uppskattade Hyperionböckerna, har veterligen endast en volym hunnit utkomma. Den värdefulla typografiska utstyrel och omsorgsfulla redigering ingav de största löften. Men —.

I ett kort förord av Pierre Mornand ges en kort översikt av Kristusbildens historiska utveckling. I 125 stora vackra reproduktioner — varav ett 10-tal i förstklassigt färgåtgångande — presenteras denna utveckling i bild. Början göres med fornkyrkans skägglösa, ungdomliga Frälsare representerad av ett par mosaiker i Ravenna. Senare segrar det romerska idealet med en skäggig Kristus, som allfort dominerar bildkonsten i fortsättningen ända till våra dagar. Urvalet av bilder är inte bara anlagt på att presentera de obligatoriska mästerverken utan även att framdraga betydelsefulla personliga skapelser, ägnade att ge en inblick i en enskild konstnärs individuella föreställning om det högsta av alla ämnen. Sålunda fäster man sig vid Antonella de Messinas egenartade Kristusbilder, likaså vid Bramantins och Giovanni Bellinis eller av den gammalfranska skolan sådana mästares som Nicolas Froment för att inte tala om de många fängslande spanska andaktsbilder. Bland holländarnas intima och djupt själsliga framställ-

ningar finnes kanske ingen som går upp mot Jan Vermeers »Kristus och lärjungarna i Emmanus», nyligen förvärvat till Bomans Museum i Rotterdam. Bildsviten avslutas med Gauguins »Kristus på korset».

Det är få böcker av detta slag som anmeldaren livligare vill anbefalla. En vackrare och lämpligare presentbok får man leta efter. Skönhet och fromhet, det är vad som till övermått gömmes inom dess pärmar.

Bengt Cnattingius.

Thure Nyman: Johan Niklas Byström, ett konstnärsoede. Uppsala 1939. Kr. 12:—.

Den svenske skulptören Byström var väl inte något större geni, men hans öde som människa och konstnär kan ändå tilldraga sig ett berättigt intresse.

Som religiös skapande konstnär intager han i vår konsthistoria en ytterligt perifer plats. Hans enda insats av någon betydelse är altarskulpturerna i Linköpings domkyrka, framställande Kristus omgiven av Tron, Hoppet och Kärleken. Författarens lakoniska omdöme om dessa stora, tomma figurer kan nog ingen jäva: »Samtliga dessa figurer lida av en andlig torra, som ingen skicklighet i världen kan dölja». Gruppbildningen är dock ur konstnärlig synpunkt värdefull och formgivningen mjuk, vilket Nyman måste erkänna. Men den borgerliga idyllen, lätt förklädd i antikiserande dräkt, är långt avlägsen ett religiöst bildideal — till Caritasframställningen utpekas som modell ingen mindre än dåv. kronprinsessan Josefina, som omges av sina lekande gossar, prinsarna Karl, Gustav, Oskar och August. En av modellerna — sedermera Oskar I — gjorde sig också det omaket att skänka repliker av sidogrupperna till

Skeppsholmskyrkan i Stockholm. En replik av den Thorvaldsenpasticherade Kristusbilden finnes i Immanuels kyrka i Halden (Norge).

Ett par smärre religiösa arbeten av Byström har i föreliggande bok framdragits, nämligen en Madonna med barnet, som hamnat i katolska kyrkan i Stockholm, vidare en knäböjande Magdalena, som finnes i privat ägo, samt en stående madonna i strängt klassicisk hållning.

Bengt Cnattingius.

För orgel.

Jacob Nyvall: Två koralpartitor.

1. *Jesus är min hägnad.* 2. *Vad kan dock min själ förnöja.* Kr. 2: 25 och 2:—.

Carl Bengtsson: Vi tacka dig, o Jesu god. Variationer, fuga och koral för orgel. Kr. 2: 50.
Nordiska musikförlaget.

Av Nordiska Musikförlagets nyutkomna orgelnoter äro icke Nyvalls båda partitor i bokstavlig mening nya. de ingå i del III av Runbäck-Åhléns bekanta Postludier. Den första av partitorna, över koralen 123, väl den bästa, är tillägnad Oskar Lindberg, vilken även för åtskillig tid sedan spelat den i radio. Carl Bengtssons verk över koralen no. 96, som f. ö. även hörts i radio, tager man del av med intresse. Den röjer kanske inte så mycket av någon personlig stil men är vederhäftigt gjord och visar, att komponisten behärskar den kontrapunktiska stilen. Så torde väl fugan — koralen i pedalen som cantus firmus — med sin ställvis något regerskt betonade kromatiska stämning vara den värdefullaste delen av verket. Att det väl förtjänar att spelas och att det för den spelande kan

sågas vara en tacksam komposition, röjde framförandet i radio. Verket rekommenderas med nöje.

Rued Langgaard: Toccata för Orgel.

P. Hamburger-H. Godske-Nielsen: Orgelmusik til Gudstjenestebrug. 2. Samling.

W. Hansen, Musik-Forlag, København.

Under det att den första av dessa båda verk utan tvekan kan hänföras till de absolut onödiga kompositionerna — var finnes i hela verket något spår av toccata-stilen? — kommer säkerligen den andra samlingen av »Orgelmusik til Gudstjenestebrug» att hälsas med glädje av alla dem, som lärt sig värdera den förra samlingen. Denna nya är uppställd och redigerad efter samma förnämliga och föredömliga principer och styckenas svårighetsgrad är också här måttlig. Utgåvans värde är så uppenbart, att något särskilt anbefallande icke torde behövas.

J. L. Krebs: Orgelwerke, ausgewählt und herausgegeben von Walther Zöllner. Edition Peters.

Joh. Ludwig Krebs, den av eleverna, som Bach lär ha skattat högst, är den förnämste förvaltaren av den bachska orgelkonstens traditioner under senare hälften av 1700-talet. Av hans orgelkompositioner, vilka oförtydligt röja djupa intryck av den beundrade mästarens konst, ha några koralbearbetningar, trios etc. varit att finna i olika nyare samlingar. Hans preludier och fugor däremot ha till huvudsaklig del varit så gott som gömda i en svåråtkomlig, dyr, ofullständig och till på köpet otillförlitlig s. k. »Gesamtaus-

gabe» av tämligen gammalt datum. Så mycket större är därför tillfredsställelsen, att nu genom det här föreliggande bandet en rad av Krebs' värdefullaste orgelsaker utkommit i en fullgod utgåva. Urval och utgivning jämte anvisningar för utförande på stiltroget sätt ha ombesörjts av W. Zöllner, den nye organisten i Leipzigs S:t Nicolai. Den både orgelhistoriskt viktiga och praktiskt värdefulla samlingen innehåller fem preludier och fugor, vilka visa Krebs som den talangfulle, visserligen bachskolade men dock av sin generations nya musikstil märkbart påverkade och — av dessa verk att döma — med en respektabel pedalteknik utrustade orgelmästaren. Bandet förtjänar spridas för såväl studie- som för reproduktivt ändamål, det senare så mycket mera som en del alltför vidlyftigt utbyggda och sekvensrika partier av utgivaren försetts med goda förslag till förkortningar.

I en engelsk samling orgelkompositioner: »Organ Works by XXth Century Composers» ha Hinrichsen Edition, London, utgivit bl. a. några verk av den 1933 avlidne moderne tyske komponisten *Sigfrid Karg-Elert*, känd i Sverige framför allt för sina koralimprovisationer. Det är dels *Sequence no. 1 in A minor*, dels *14 Interludes in various keys* och dels *K. E:s sista och kanske mest betydande orgelkomposition: den stora Passacaglia and Fugue on B-A-C-H, op. 150*. Den yttre anledningen till detta verks tillkomst var en konsertresa, som Karg-Elert företog genom Amerika år 1932, varvid han hade tillfälle att visa sina talanger både som komponist, improvisator och orgelspelare. Men i detta verk vill han, enligt den tyske bearbetaren, *Johannes Piersig*, dock icke endast visa sitt virtuosa kunnande i komposition och spel, utan

han vill även genom verket bekänna sig till Bachs anda och konst. Han gör detta icke genom att åstadkomma en stilkopia utan på sitt eget, i högsta grad personlighetspräglade sätt. För den, som älskar Karg-Elerts högintelligenta musik med dess subtila och fantasifulla harmonik och icke ryggar tillbaka för läsesvårigheter eller besvärligheter av rytmisk och spelteknisk art, måste det vara högeligen givande att instudera ett dylikt stordimensionerat verk.

På samma förlag föreligga två andra orgelsaker, bägge av medelmåttig konstnärlig kvalitet och följaktligen av mindre intresse. Det är dels *Th. Bubeck, op. 21: Fantasia and Fugue in F sharp minor*, dels *Eric H. Thiman: Pastorale for the Organ. Rqu.*

För kör.

På Nordiska musikförlaget.

Gregorio Allegri: Miserere (dubbelkör). Kr. 0:60.

Mich. Praetorius: Gud trefaldig, stätt oss bi (8-stäm.).

—: *Nu prisen alle Gud.*

Heinr. Schütz: Jag är det sanna vinträdet (6-stäm.). Kr. 0:60.

—: *Mitt fasta hopp till Herren står.*
Melchior Franck: Hosianna. Kr. 0:30.

Johann Crüger: Jubla högt, min själ och tunga (m. viol.). Kr. 0:15.

H. L. Hassler: O värld, begråt din synd och se.

D. Buxtehude: In dulci jubilo (körpartitur). Kr. 0:40.

Allegris storslagna och berömda Miserere för två körer, den ena fem- och den andra fyrstämmig, har utgi-

vits i god upplaga med såväl den latinska som den motsvarande svenska texten. Tacknämligt nog ha även de udda verserna, som sjungas på nionde psalmtonen av liturg (eller försångare), medtagits.

Med Praetori motett: Gud vår Fader, stätt oss bi för två fyrstämmiga körer har ytterligare ett praktstycke införlivats med vårt »svenska» körmusikkörråd. Man förvånas ingalunda över att detta underbara och relativt enkla körverk upptagits på repertoaren för den nästa — som vi hoppas — kommande rikskyrkosångshögtiden. Den andra Praetorius-saken är en betydligt enklare men verkningsfull lovsång.

Föga svårare är väl Schütz: Mitt fasta hopp, men med den andra, till texten Joh. 15:1, 2, 4, kommer man åter in på klassisk körmusik i stor stil och av högsta klass. Schütz använder här på sina ställen sin enastående förmåga att »kila in» de olika stämmorna imitatoriskt i varandra, vilket ger ett skimrande liv åt den koriska helheten men som fordrar påpasslighet i de enskilda stämmorna.

M. Francks Hosianna är hämtat från hans bekanta »Deutsche Evangelien-sprüche für das Kirchenjahr». Det är satt för fyra stämmor, i den svenska utgåvan anpassat för tre dam- och en baryton-stämma. En värdig adventsmusik och ej synnerligen svår att göra, men det är väl dock gagnlöst att hoppas, att detta Hosianna skulle kunna undantränga Voglers?

Sångerna av Crüger och Hassler äro koralsatser i enkel klassisk stil. Den crügerska har två obligata stråkstämmer, den goda textöversättningen är utförd av A. O. T. Hellerström. Sången är avsedd för juldagen.

Till Buxtehudes redan välbekanta förtjusande lilla julmusik »In dulci jubilo» har utgivits ett körpartitur.

J. H. Roman: *Beati omnes* (Dav. psalm 128). *Körpartitur. Kr. 0: 90.*
 —: *Davids psalm nr. 37 v. 5. För tre-stämmig blandad kör, orgel och stråkar bearbetad av Valdemar Söderholm. Partitur. Kr. 2: 50.*

I dessa Romanrenässansens dagar mottagas nya verk av den gamle svenske mästaren med glädje. *Beati omnes* är ju redan bekant, den 37nde psalmen är däremot en »nyhet». Originalen är skrivet för tre körstämmor och generalbas, men den unge svenske tonsättaren V. Söderholm har icke blott utfört continuostämmor till en regelrätt orgelstämman utan även tillfogat stråkstämmor, vilka ge större glans åt verket samtidigt som de verkningsfullt understödja körstämmorna. Kompositionen uppenbarar på nytt Romans förmåga att med verklig barockmässig glädje musicera på ett behagligt, lättfattligt men dock nobelt och förfinat sätt. Denna psalm bör kunna få en vidsträckt och mångsidig användning och spridning. Bl. a. kan den med fördel utföras vid vigsel, synes det mig.

Axel Boberg: *De tre sista bö-
 nerna i Fader vår. Kr. 0: 30.*
*Ljuvligt är att tacka Herren. Kr.
 0: 25.*
*Saliga äro de som höra Guds ord.
 Kr. 0: 25.*

Altmeistern i Malmö S:t Petri, Axel Boberg, har synbarligen inspirerats av Palestrina att skriva dessa tre körsaker i förnämlig a cappella-körstil. De äro emellertid ingalunda blott några stilkopior utan röja även tonsättarens begåvning och förmåga att i denna stil kunna giva något eget. För en kör med vederbörlig kunnighet i säker intonation äro de tacksamma att göra, det har Boberg med sin egen kör visat. De ursprungligen till latin-

ska texter skrivna hymnerna ha i dessa utgåvor försetts även med svensk text jämte anvisningar om lämpliga söndagar för deras utförande i gudstjänsten. Detta ökar i hög grad deras användbarhet och säkerligen även den spridning de väl förtjäna.

Daniel Olson: *Jag ville lova och prisa.*

Daniel Olson har ett stadgat rykte som kunnig man på koralsättningens område och denna sats jävar ingalunda detta rykte. Det är koralen 259: vers 1, som denna gång blivit föremål för en fyr-stämmig bearbetning i som vanligt vederhäftig och god stil.

Albert Runbäck: *Var kristrogen
 fröjde sig. Kr. 0: 20.*
*Lov vare dig, o Jesu Krist. Kr.
 0: 20.*
*En salig fröjd den dag beskär.
 Kr. 0: 20.*
*O, Herre Gud, oss nådig var. Ko-
 kantat för 3. Böndagen och mis-
 sionshögtider. Kr. 0: 25.*
Nu stige jublets ton. Kr. 0: 40.
*Förlossningen är vunnen. Koral-
 kantat.*

Även Albert Runbäck är, som bekant en både kunnig och flitig »Setzer» av luthersk och gregoriansk koral. Av här föreliggande bearbetningar påkalla särskilt de små miniatyrkantaterna (de tre sista i ovanstående förteckning) intresse. Runbäck har här försökt — och även efter vad det synes mig lyckats — att något vidga den sedvanliga ramen för körmusiken efter tron i högmässan. Med små medel: unison kör eller två-, resp. tre-stämmig sådan — partierna kunna även i vissa fall utföras solistiskt — med orgel och ibland en violinstämman, har åstadkommit saker som på en

gång äro ytterst anspråkslösa ifråga om medlen och dock liturgiskt otadliga, och t. o. m. »tacksamma» för de exekverande.

Gottfrid Berg: Inför dig vår herde står.

Min synd, o Gud, mot dina bud.

Gottfrid Berg utvecklar sig allt mer och mer till en markant personlighet inom den svenska kyrkomusiken. Dessa båda hymner hålla sig inom den mycket lilla ramen ifråga om formatet men äro dock helt präglade av en självständig och på ständig framåtgång befintlig komponist. Han fikar ingalunda efter popularitet — hans verk ha ju även utsatts för en ganska från kritik — men hans konstnärliga redbarhet och trängtan efter att komma loss från alldaglighet i sin musik är värd allt erkännande. Ger man sig tid därtill skall man även finna att t. ex. dessa hans körsånger rymma mycken av utifrån texten framvuxen inspiration. Hymnerna anbefallas till studium av både körledare och körer. Arbetet kommer helt visst att ge riklig lön för mödan.

På Sveriges Körförbunds Förlag.

Nils G. Svanfelt (arr.): Tre julvisor ur Piae cantiones:

O, vad glädje ifrån Gud. Kr. 0: 15.

Fröjda dig Jerusalem. Kr. 0: 15.

Se, i detta nådens år. Kr. 0: 15.

Aug. Söderman: Kyrie eleison Domine. Kr. 0: 15.

—: *Virgo gloriosa. Kr. 0: 15.*

Carl Lundell: Fröjdens Herranom, all världen. Kr. 0: 15.

Axel Boberg: Adventskantat för soli, blandad kör och orgel (Text av Th. Strömberg). Partitur kr. 1: 50. Kөрstämmer 0: 20.

David Wikander: Två koralmotetter:

Välsignat vare Jesu namn. Kr. 0: 25.

Sitt öga Jesus öppnat har. Kr. 0: 15.

Tre vackra julvisor har Svanfelt hämtat från Piae cantiones, bearbetat för fyrstämmig kör och försett med svensk text. Synd bara, att bearbetningen är hällen i något slags homofon kantionalstil, där ofta alltför stilfrämmande klanger inblandas.

Södermans Andliga sånger äro väl kända. Nödvändigheten av att som här utgiva tre därav kan dock ifrågasättas. I stil med de nutida liturgiska förnyelsesträvandena inom körmusiken äro dessa romantikens ädla blomster knappast.

Den blinde Carl Lundell tillhör både kronologiskt och ifråga om stilen den John Morénska generationen. Dess svagheter men också dess förtjänster utmärka även den tonsättning av Dav. 100de psalm, som här föreligger. Det skall vara en ätskilligt välutbildad kör, som kan exekvera denna hymn utan det »framstampande» av rytmen, som oundgängligen vill medfölja en körsång med dylik uppläggning i rytm och — trots figuration — homofoni.

Axel Bobergs Adventskantat är skriven för över trettio år sedan och kan följaktligen icke bedömas som en nyskriven komposition. Klyftan mellan denna kantat med dess nu förlegade stil och de tre »palestrina» sakerna på Nordiska musikförlaget är av väldiga mått.

Wikanders motetter äro välgjorda och intressanta i sedvanlig gedigen sättning. Lätta äro de dock icke, om man vill giva dem ett utförande, som ger tillbörlig rättvisa åt alla kompositionstekniska finesser, som gömma sig i stycken.

A. F. Lindblad: Om vinterkväll. Gammalt och nytt. Soli och kö-

rer med piano. *Körstämmor kr. 0:75.*

Sviten innehåller en del bekanta och av många omtyckta Lindblad-sånger i arrangemang för kör med soloinlägg och till pianoackompanjemang.

På Viktor Nordbergs Förlag, Västerås.

J. H. Roman: Davids Psalm 117. Bearbetad för kör, orkester och orgel av Vald. Söderholm. Körpartitur och stråkstämmor.

Söderholm har även på detta förlag utgivit en Roman-psalm, nämligen Davids 117 ps. Den egentliga psalmdelen är mestadels homofon, men när slutet av Gloria Patri: »— från evighet till evighet. Amen», inträder blir det föremål för en uttänjd polyfonbehandling, som är mer än dubbelt så lång som själva psalmen. Men intet ont i detta; hela psalmen är hurtigt skriven och rolig för sångarna att sjunga. De tillhörande stråkarna förhöja givetvis sångens festivitas i betydlig grad.

Daniel Olson: Kantat vid medeltida kyrkas återinvigning. Till text av Oscar Mannström komponerad för bl. kör, solo och orgel. Partitur.

En god och lätt utförbar sak av genomsnittskvalitet.

Fredrik Blennow (sättn.): I himmelen. Körkoral.
—: *Sig fröjde nu var kristen man.*

De trestämmiga körsättningarna — för allhelgonadagen och för påsk — äro habilt gjorda och förråda en god

insikt i förutsättningarna för en för sångarna intressant, för helheten verk-sam stämföring.

Valdemar Söderholm: Fem andliga sånger för bland. kör. Stabat mater för soli, stråkkvartett och orgel.

Vi tillbedja dig, o Kriste (3-stäm. damkör).

Dem, som slutat livets strid (4-stäm. bl. kör).

Hur fröjdar sig i templets fann (3-stäm. bl. kör).

Lovsjungen Herren, den kärleksrike (3-stäm. bl. kör).

12 koralmotetter för barnkör a cappella.

Valdemar Söderholm är ett av de nyaste namnen inom svensk kyrkomusik och samtidigt ett, som ger stora löften för framtiden. Redan hans första offentliggjorda körverk: Adventsmusik för kör, två violiner och orgel blev på alla håll synnerligen uppmärksammas. Från ungefär samma tid förefalla de fem andliga sångerna stamma. Det är Bachs figurativa körkoralstil som tjänat till förebild. En genomgående god stämföring kännetecknar samtliga satser. Med tonsättningen av den gamla passionssången *Stabat mater* (svensk text) försöker sig Söderholm ånyo, även här icke utan framgång, i den större stilen. Till grund för kompositionens alla strofer ligger samma melodi, som bearbetas i fyrstämmig sättnng, i trestämmig damkörs-d:o samt för barytonsolo, allt inlett, understött, interfolierat och avslutat av ibland obligata stråkkvartettpartier.

Med de följande tre a cappella-sångerna inträder en ny epok i tonsättarens utveckling. Den förut traditionella rytmen har nu blivit betydligt

mera frigjord, svävande, och melodien även mera särpräglad, personlig — allt till fromma för textinterpretationen, som nu ligger på ett avgjort högre plan än tidigare. Dessa sånger synes vara med det värdefullaste i Söderholms produktion hittills.

De båda blandat trestämmiga sångerna: »Hur fröjdar sig» och »Lovsjungen Herren» äro icke så avancerade vare sig i rytm eller samklanger, men kännetecknas av en aktningsvärd stämförings-, ibland stämflättningskonst. Denna blir ännu större och mera fulländad i de 12 barnkörsmotetterna, som äro de hittills senaste av S:s alster. Hans sätt att handskas med den ingalunda lätta trestämmiga barnkörssatsen måste här betecknas som utomordentlig. Denna hantverkets kunnighet parad med den här återigen orädda rytmiska gestaltningen berättigar till de amplaste lovord. Man må livligt hoppas, att den unge tonsättaren oförtrutet går vidare på den väg, han redan så lyckosamt beträtt. Då har man anledning vänta sig kanske rentav ovanliga saker av honom.

På Edition Fazer, Helsinki.

Sulo Salonen: 10 små koralmotetter för blandad kör, op. 3.

Några av dessa motetter utfördes Nordiska Kyrkomusikermötet i Köpenhamn förliden sommar. För många mötesdeltagare blevo de till en av sammankomstens största musikaliska behållningar. När man fördjupar sig i dem förstår man bättre varför, ty det är icke blott en ovanlig skicklighet i den kontrapunktiska behandlingen av cantus firmus, som röjer sig i dessa småstycken utan även en levande inspiration som strålar ut från åtminstone de flesta av motetterna och som är den nödvändiga förutsättningen för

att dylik musik icke skall bli allenast en samling mekaniserade tonföljder. Det är att hoppas, att dessa koralmotetter få den stora spridning de mer än väl äro värda.

C. E. R.

För solosång.

Axel Hambræus: Fyra andliga sånger. Diakonistyprelsens bokförlag.

Av de fyra sångerna, delvis till texter av kompositören, förefaller den andra: Julnatten vid Betlehem, i sin tendens till folklig stil i text och sång, och den fjärde: Bibelns ord om de tio jungfrur i sin intressanta recitativstil med ett ariosoliknande mittelparti vara de bättre. I den senare när väl tonsättaren knappast någon övertygande syntes mellan melodiens ålderdomliga uttryckssätt och den ställvis romantiska harmoniken i beledsagningen, men det oaktat är sången en intressant bekantskap att göra.

Hildor Lundvik: 1. På rosor gå vi fram. Kr. 1:80.

2. Helgsmålsringning. Kr. 1:80.

3. Än en dag. Kr. 1:80.

Jacob Nyvall: En dunkel örtagård jag vet. Kr.

Josef Jonsson: Vi äro stoft i den Eviges hand. Kr. 1:50.

Samtliga på Nordiska musikförlaget.

Det är tre Ida Granquist-dikter, som Lundvik denna gång tonsatt. De små poemens intima karaktär återspeglas i den enkla, harmoniskt betonade musiken, som har sin för Lundvik sedvanliga stämningsfulla prägel.

Den något mystiska Liedgrendikten

om den dunkla örtagården, upptagen i den nya psalmboken, har av J. Nyvall givits en musikaliskt dräkt, som sin folktonsliknande och samtidigt i viss mening korala melodiföring bär enkelhetens men också äkthetens prägel.

Josef Jonssons sång är väl icke

»kyrklig», d. v. s. lämpad för gudstjänstbruk men som sådan är den säkerligen ej heller menad. Dess konstnärliga halt är uppenbar, märkt som den är av Jonssons musikerpersonlighet i den expressiva textdeklamationen och den fint differentierade harmoniken.

C. E. R.

Meddelanden.

Val. Till innehavare av förenad tjänst ha utsetts:

i Västra Ryd, Östg., Carl Adolfson, Bjärka, Skara, i Od, Älb., Ola Persson, Grangärde, i Östra Emtervik, Värml., A. Nyström, S. Ny, i Östra Ryd, Östg., Ragnar Wallén, därstädes, i Västra Bitterna, Skb., Lennart Redbrant, Karlstad, I Långasjö, Kron., H. Wiberg, Kallamåla, Långasjö, i Ervalla, Örb., Kurt Josephson, i Stora Lundby, Boh., B. Härenstam, Malmön, i Tingås, Krb., Olof Olsson, Härlunda, i Hossmo, Kalm., R. Dorff, S:t Olof, i Skaftö, Boh., W. Gottlow, Pjätteryd, i Kvistbro, Örb., Sam. Larsson, Västermo, i Harads, Hbt., Valter Billfors, Nyåker, i Ripsa, Söd. B. Hanson, Jönåker, i Tävelsås, Kron, Alma Nilsson, Näshult.

Ton- och talkurs i Skara den 21—24 augusti, anordnad för präster av Kyrkosångens Vänner och Skara-kretsen av A. S. P. Kursens ledare var musikdirektör Ragnar Blennow, Astorp. Undervisning meddelades i tonbildning och talteknik, 8 tim.; liturgisk sång, 8 tim.; talövningar, 4 tim.; koralsång, 4 tim. Föredrag höllas av komminister E. H. Cederbom om Högmässan från

musikalisk synpunkt och om Vespergudstjänsten samt av komminister B. Bruce om Kyrkliga symboler. De tre första dagarna avslutades med aftonbön i domkyrkan, varvid utfördes completorium enl. Evang. Tidegård. Domkyrkoorganisten Ivar Widéen medverkade med en orgelkoral till inledningspsalmen. Onsdagens aftonbön fick karaktären av en bön för fred. Stiftsadj. G. A. Danell predikade vid detta tillfälle. Sista dagen hölls högmässa. — Antalet deltagare, samtliga sångare, utgjorde 15. — Utgifterna för kursen uppgingo till kr. 218:35. Inkomsterna, som inflöto genom deltagaravgifter, utgjorde kr. 56:25. Utgifterna kr. 162:10 delades av K. S. V. och A. S. P. — Vid avstutningen avtackades musikdir. Blennow hjärtligt, och man kom överens om att en repetitionskurs borde hållas ett annat år. — Dir. Blennow avslutade med följande ord: Ha vi fått musikens gåva, så bära vi, när vi frambära bön och tack, göra detta på ett värdigt sätt. Och vårt sinnelag bör vara i enlighet med vad psalmisten säger: Ack låt mig allenast få vara ett verktyg i Mästarens hand.

Torbjörntorp den 22 sept. 1939.

Erik H. Cederbom.

Anmälan.

I en tid då stor oro och ovisshet råder inför framtiden, också inför den allra närmaste framtiden, anmäler Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv sin femtonde årgång. Det är uppenbart att den nya kristiden som nalkas kommer att innebära många och stora påfrestningar för de kyrkomusikaliska och liturgiska strävandena inom vår kyrka. Intresset för allt vad som hör samman med konst träder i sådana tider, som dem vilka nu ligga framför oss, med nödvändighet tillbaka. De ekonomiska medel, som kunna ställas till förfogande för dessa och liknande strävanden, komma förvisso att röna inskränkning.

Det är inför sådana framtidsutsikter angelägnare än någonsin att kvaliteten i det kyrkomusikaliska och liturgiska arbetet icke sänkes. Nu är det nödvändigare än eljest att arbetets fördjupning fortskrider och att våra strävanden i orons timma visar sin inneboende styrka. Vårt arbete i gudstjänstlivets tjänst måste bli än mera målmedvetet, än mera djuplodande, och än mera centralt inriktat.

Det är redaktionen en glädje och anledning till tacksamhet att Tidskriften, trots de försämrade villkor, som de under förlidet år ökade tryckningskostnaderna medföra, ändock genom förlagets välvilliga tillmötesgående kan fortsätta att utkomma. I valet mellan att kompensera de ökade omkostnaderna med höjd prenumerationsavgift eller en minskning av tidskriftens omfång, har den sista utvägen valts. Tidskriften utkommer sålunda för nästa år med fyra nummer om vardera två ark, men kostar som hittills 4:50 per år.

Med uttalande av ett djupt känt tack till alla tidskriftens gynnare bland medarbetare och abonnenter anhåller Red. värdsamt att alltfort vara innesluten i gunstig åtanke.

Arthur Adell.

All prenumeration sker i bokhandeln eller genom insändande av prenumerationsavgiften direkt till C. W. K. Gleerups förlag, Lund. Postgiroblankett bifogas. Prenumerationsavgiften 4:50.

INTROITUS

FASTLAGSSÖNDAGEN

I, II.

Se, vi gå nu * upp till Je ----- ru ----- sa ---lem, och
 allt skall full---bor---- das som är skrivet om Män-ni---sko---
 so ----- nen. Ty han skall bli va ö--ver-läm-nad åt héd-ning-ar -----
 na, och bli-va be--gab -- båd och skym - fäd och be- spot ----- tad;
 och de sko--la giss-la ho ----- nom, och dö - - da
 ho ----- nom; men på tred - je dagen skall han uppstå i ----- gen.

I.

Psalm. Böj, Her - - re, ditt ö-ra till mig, råd-da mig snar-li-gen: *

II.

var mig en fast klippra, en borg till min frälsning. Kör I och II upprepa

tillsammans introitus: Se vi gå nu upp till Jerusalem .....uppstå igen.

BOTDAGEN

I, II.

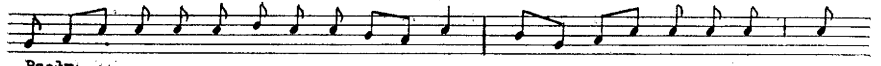
Om du, Her - - re, * vill till - - räk - na miss-gär-
 ning - - - - ar, Her - re, vem kan då be - - - - stå ?

 Dock hos dig är ju för-lå - - tel - - se. på

 det att man må fruk- ta dig.

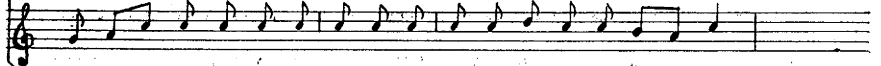
I. II.

Psalm.

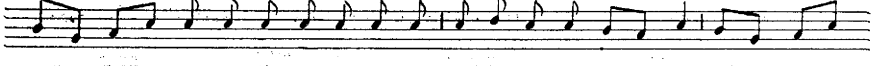

 Ur dju - pen ro-par jag till dig, Her - - re. * Her - - re, hör min röst, låt

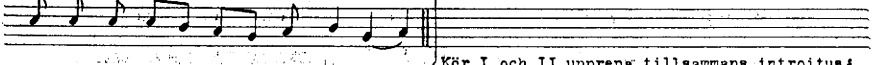

 di-na ö - ron ak-ta på mi - - na bö-ners ljud.

I.

 Å - ra va-re Fadern och So-nen och den He-li-ge An - - de. *

II.

 Så - - som det var av be-gyn-nel-sen, nu är och skall va - - ra från e - -

 vignet till e - - vig - - het. A - men.

Kör I och II upprepa tillsammans introitus:
 Om du, Herre, ... på det att man må frukta dig

MARIE BEBÅDELEDAG

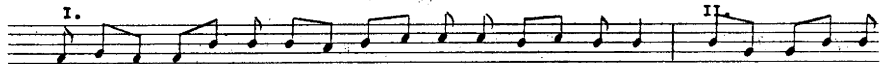
I, II.

 Ma - - - - - dan * djup tyst - - - - - nad om - - slöt - - - - -

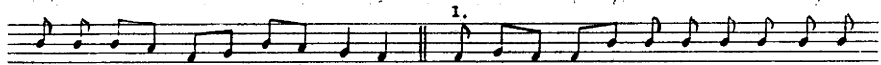

 allt. och nat - - ten un-der sitt snabba lopp ha - de - - - - - nått

 mitten av - - - - - sin ba - - - - - na. för ditt alls - - - - - mäkti - ga ord

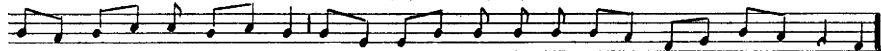

 o Her - - - - - re. med hast ned från din

Psalm Mitt hjär - - ta flö - dar ö - ver av skö - na ord; * Jag sä - - ger:

min dikt gäl - - ler en ko - nung. Ä - ra va - - re Fa - dern och Sonen

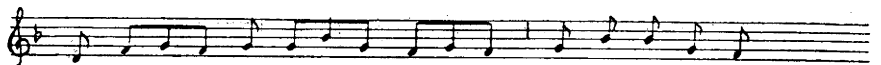

och den He - - li - - ge An - - de + Så - - som det var av be - gyn - nel - sen, nu

är och skall va - - ra från e - - - vighet till e - vig - het. A - men.

Kör I och II upprepa tillsammans introitus! Medan djup työtad ..... i himmelen.

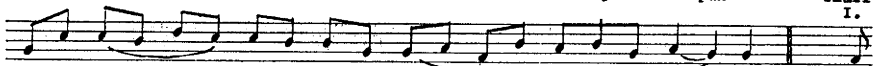
PALMSÖNDAGEN

Han skall be - spi - - - - sa - - - * sitt folk med bäs - ta

ve - - - - te: ja, med ho - nung ur klip - - pan skall I.

han mät - - - - ta de si - - - - na. Psalm: De II.

öd - mju - ka sko - la ä - ta och bli - va mät - - ta; * de som

sä - ka Her - ren sko - la få lo - - va ho - - nom. Ä - ra va - re

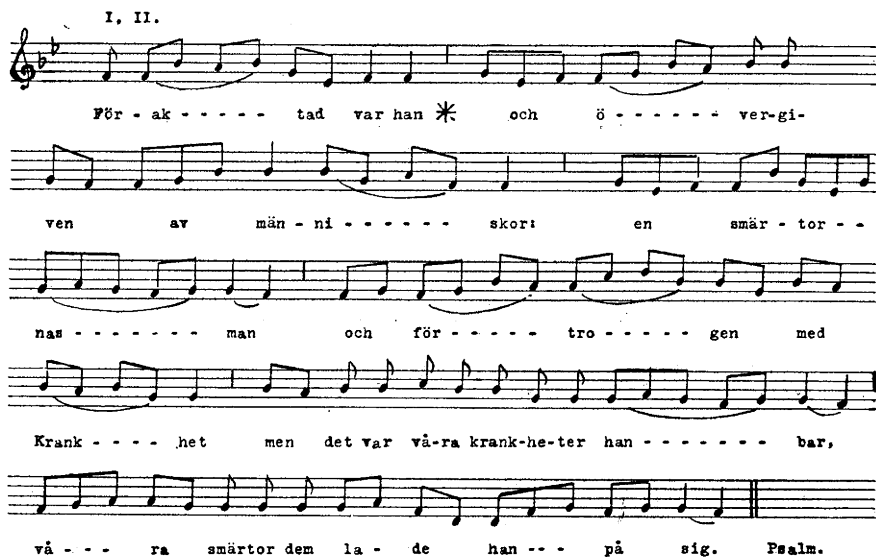

Fa-der och So-nen och den He - li - ge An - - de. * Så - - som det var
 av be-gyn - nelsen, nu är och skall va - ra från e - vig-het
 till e - vig - het. A - - men.

Kör I och II upprepa tillsammans introitus:
 Han skall bespisa ..... de sina.

LÅNGFREDAGEN

I, II.

För - ak - - - - - tad var han * och ö - - - - - ver-gi-
 ven av män - ni - - - - - skort en smär - tor - -
 nas - - - - - man och för - - - - - tro - - - - - gen med
 Krank - - - - - het men det var vå-ra krank-he-ter han - - - - - bar,
 vå - - - - - ra smärtor dem la - de han - - - - - på sig. Psalm.

I.
 Går det - - ta e-der ej till sin-nes, I alla som dra - gen vä - gen fram. *

II.
 Ak - ten härpå och sen till:kan någon plåga va-ra lik den var-med jag
 har bli - vit hem-sökt.

Kör I och II upprepa tillsammans introitus:
 Föraktad var han .... dem lade han på sig.

KYRKO- ORGLAR

orglar för kapell o. hem,
om- och tillbyggnad,
reparation o. stämning,
anläggning för elek-
trisk bälldrift.

●

Orgeltjänst
Ingeniör Bo Wedrup
St. Göransgatan 23
UPPSALA - TEL. 6357-301

A.-B. Skånska Centraltryckeriet

Grönegatan 14, Lund

Tel. 275

- böcker
- tidskrifter
- affärstryck

Meddelande.

Med anledning av ett flertal förfrågningar be-
vi härmed få meddela, att det är vår avsikt att så
snart ske kan utgiva en **Koralbok**.

Vid utgivningen av denna komma vi att lägga
särskild vikt vid att i första hand de praktiska syn-
punkter en kyrkomusiker anlägger på en koralbok
avsedd främst för gudstjänstbruk bli väl tillgodo-
sedda. Som exempel härå kan nämnas att texterna
placeras mellan notsystemen, i de fall ej fler än 4
verser ingå i psalmen. Därest i psalmen ingår fem
eller sex verser placeras en resp. två verser ovan-
för sopranstämman. Vid sju verser och därutöver
upprepas koralen en eller flera gånger. Vår koral-
bok blir i samma format som Runbäck-Ahléns
Postludiesamlingar (d. v. s. 30,5 x 22,5 cm.) och upp-
delas på två band bundna i klot.

När denna Koralbok kan föreligga, äro vi f. n.
ej i tillfälle att bestämt ange, men vi hoppas dock ha
den färdig under första hälften av nästkommande år.

Prospekt med provsidor och prisuppgift kom-
mer inom kort att utsändas till alla församlingar
och organister och kantorer.

En omfattande preludiesamling är även under
förberedande.

Nordiska Musikförlaget
STOCKHOLM

OLOF HAMMARBERG

ORGELBYGGARE

Nya Varvet

Tel. Göteborg 14 47 50

Tillverkar kyrkorglar.

*Utför alla i yrket före-
kommande arbeten.*

Herman Nordfors & Co. Kyrkorgelfabrik

LIDKÖPING

Tel. Kontoret 145

Bostaden 592

Tillverkar piporglar efter nyaste konstruk-
tioner och efter fullt tillförlitliga system av
såväl pneumatiskt som mekaniskt. Elektr.
bälgläktar insättas med garanti för tyst
gång. Ombyggnader, restaureringar av
äldre verk utföras omsorgsfullt. Disposi-
tioner efter såväl äldre som de nya orgel-
principerna jämte kostnadsförslag på be-
gäran kostnadsfritt.

A. Mårtenssons Orgelfabrik A.-B.

Tel. 1119

L U N D

Tel. 1119

PIPORGLAR

för kyrkor, kapell och samlings-
salar. Ett gediget arbete av modernt
konsthantverk.

Ombyggnadsarbeten såväl som re-
staureringar och fläktinstallationer
utföras med omsorg och
yrkesskicklighet.

Införda våra förslag.

Musiktryck

AV ALLA SLAG MED
SÅVÄL STUCKNA SOM
KOPIERADE NOTER

BRÖDERNA
LAGERSTRÖMS
LITOGRAFISKA ANSTALT
FLEMINGGATAN 16 / STOCKHOLM
TELEFON 231880

E. A. Setterquist & Son

ÖREBRO TEL. 103 04
Sveriges äldsta orgel-
fabrik.
Grundlagd 1835

Tillverkar: Kyrkorglar enligt den
moderna orgelrörel-
sens principer.

Utför: Om- och tillbyggnad-
er av äldre orgelverk,
reparationer, omstäm-
ningar o. rengöringar.

Elektriska fläktar med
garanti för ljudlös
gång inmonteras.

*Firmans fria kombinationssystem
har erhållit de amplaste lovord av
de mest framstående orgelmusici.*